

2020

þÿ Æ È µ¹ Â Ä · Â ‘ ½ Ä - Ã Ä ± Ã · Â Ã Ä ¿ —
þÿ Ä · Â š Á ® Ä · Â 1941 - 1944

þÿ · Ä µ » ® Â ™ . , • ¼ ¼ ± ½ ¿ Å ® »

þÿ Á Ì³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ã Ä ¿ Á ± Â , £ Ç ¿ » ® • À¹ Ã Ä · ¼ Î ½ ¥³ µ ± Â , ± ½ µ À¹ Ã Ä ® ¼¹ ¿ • µ ¬ À ¿ »

<http://hdl.handle.net/11728/11618>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΟΙΚΤΗΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΎΠΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
1941-1944**

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΝΤΕΛΗΣ

ΜΑΪΟΣ 2020

ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΟΙΚΤΗΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΎΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
1941-1944**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΝΤΕΛΗΣ

ΜΑΪΟΣ 2020

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Εμμανουήλ Ντελής, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Ντελής Ι. Εμμανουήλ, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Όψεις της Αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης 1941-1944», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	iii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1940-1941	9
2.1 Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ.....	9
2.2 Η ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ.....	12
3. ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΤΗΤΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	15
3.1 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ	15
3.2 Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ.....	24
3.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.....	28
3.4 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ.....	32
3.5 ΥΠΟΘΕΣΗ ΚΡΑΙΠΕ.....	37
3.6 ΧΩΡΙΑ ΠΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΘΗΚΑΝ	41
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	50
5. ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- A.E.A.K.= Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης
E.A.M. = Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
EA = Εθνική Αλληλεγγύη
EAO = Εθνική Αντάρτικη Οργάνωση
E.Λ.Α.Σ. = Εθνικός Λαϊκός Αντιστασιακός Στρατός
E.O.K. = Εθνική Οργάνωση Κρήτης
EOK/H = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Ηρακλείου
EOK/EOP/P = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Ρεθύμνου
EOK/X = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Χανίων
E.O.Π.Δ. = Οργάνωση Πληροφοριών - Δολιοφθορών Ηρακλείου
EOXA = Εθνική Οργάνωση Χριστιανικής Αλληλεγγύης
E.Π.Ο.Ν. = Εθνική Πανελλήνια Οργάνωση Νέων
ETA = Επιμελητεία του Αντάρτη
E.K.O. = Εθνική Κρητική Οργάνωση
Κ.Ε.Ε.Ε. = Κρητική Εθνική Επαναστατική Επιτροπή
Κ.Κ.Ε.= Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
ΟΕΑ = Ομάδα Εσωτερικής Αντιστάσεως
Π.Α.Μ = Παγκρήτιο Απελευθερωτικό Μέτωπο
Π.Ο.Ε.Ν = Παγκρήτια Οργάνωση Ελεύθερων Νέων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία στοχεύει στο να αναδείξει τις όψεις της αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης, κατά την κατοχική περίοδο 1941-1944. Η Κρήτη βρέθηκε στο επίκεντρο της Γερμανίας, αλλά και των Συμμάχων, λόγω της θέσης και της σημασίας της. Η μάχη της Κρήτης περιλαμβάνει γεγονότα που διαδραματίστηκαν, από τις 20 έως τις 31 Μαΐου 1941. Τελικά, στις 30 Μαΐου 1941, υπογράφηκε η παράδοση του νησιού και ταυτόχρονα εκδόθηκαν διατάγματα αντιποίνων για τον κρητικό λαό. Στον νομό Ηρακλείου, για τον οποίο γίνεται λόγος, αναδείχθηκε μία έντονη αντιστασιακή δράση, κατά τη διάρκεια της Μάχης, αλλά και μετέπειτα. Ο ντόπιος πληθυσμός προσπάθησε να αμυνθεί, είτε συντεταγμένα σε ομάδες αστράτευτων πολιτών με επικεφαλής κάποιον οπλαρχηγό, είτε μεμονωμένα από απλούς κατοίκους. Πολλές αντιστασιακές ομάδες έδρασαν, κατά την περίοδο εκείνη, με καταλυτική για την αντίσταση, δράση. Οι σημαντικότεροι οπλαρχηγοί, που πλαισίωσαν και καθοδήγησαν αυτές τις ομάδες, ήταν ο Εμμανουήλ Μπαντουβάς, ο Γεώργιος Πετράκης ή Πετρακογιώργης, ο Αντώνης Γρηγοράκης και άλλοι. Η δραστηριότητα τους συνδέθηκε με την ένοπλη δράση, καθώς και τη συνεργασία τους με τις συμμαχικές δυνάμεις, ενάντια στις δυνάμεις κατοχής του νησιού και πλαισιώθηκε από σαμποτάζ και δολιοφθορές. Στο πλαίσιο της αντίστασης, εντάχθηκαν ενεργά και οι γυναίκες, των οποίων η συμβολή ήταν διακριτή. Ο ρόλος τους εντοπίζεται σε επίπεδο περίθαλψης, τροφοδοσίας των ανταρτών, ανάληψης των οικογενειακών υποχρεώσεων και ενεργής συμμετοχής στις υπηρεσίες της Εθνικής Αντίστασης. Καθοριστικός φάνηκε να είναι και ο ρόλος του κλήρου, καθώς οι κληρικοί, ανεξαρτήτως του βαθμού ιεροσύνης τους, εντάχθηκαν στον αντιστασιακό αγώνα, είτε με τη συμμετοχή στο αντάρτικο, είτε με τη βοήθεια αντιστασιακών ομάδων και δεινοπαθούντων. Αξιωματιμότερη αντιστασιακή πράξη είναι η υπόθεση της απαγωγής του στρατηγού Χάινριχ Κράιπε, που είχε στόχο να καμφθεί το ηθικό του γερμανικού στρατού. Τέλος, πολλά χωριά προέβαλαν αντίσταση ενάντια στις δυνάμεις Κατοχής και ήρθαν αντιμέτωπα με αντίποινα, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα Κεράσα, τις Μοίρες, τη Δαμάστα, τον Πύργο και τη Βιάννο. Η αποχώρηση του γερμανικού στρατού ξεκίνησε από τη Σητεία στις 5 Σεπτεμβρίου 1944. Ακολούθησε η απελευθέρωση του Ηράκλειου στις 11 Οκτωβρίου, ενώ στις 13 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε η απελευθέρωση του Ρεθύμνου. Ο νομός Χανίων απελευθερώθηκε στις 25 Μαΐου 1945.

Στα τέλη Ιουνίου 1945, γίνεται η οριστική αποχώρηση των Γερμανών και έτσι η Κρήτη καθίσταται ελεύθερη. Συνολικά, καταγράφηκαν 914 εκτελεσθέντες, στο Ηράκλειο της Κρήτης, κατά το διάστημα 1941-1945. Εν κατακλείδι, οι κάτοικοι του Νομού Ηρακλείου δεν έμειναν αμέτοχοι απέναντι στην εισβολή του Άξονα, προβάλλοντας μαζική αντίσταση. Έτσι, οι απώλειες του γερμανικού στρατού και το πλήγμα που δέχτηκε, τόσο κατά τη δεκαήμερη Μάχη της Κρήτης, όσο και στην επακόλουθη αντίσταση, επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, προς όφελος των Συμμάχων. Συνεπώς, ο πόλεμος στην Κρήτη και η αντίσταση του κρητικού λαού επηρέασαν καθοριστικά την εξέλιξη των γεγονότων που ακολούθησαν.

Λέξεις κλειδιά: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μάχη της Κρήτης, Κατοχή, Αντιστασιακή δράση Ηράκλειου

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις όψεις της αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης, κατά την περίοδο 1941-1944, στο πλαίσιο της παρουσίας Κατοχικών Δυνάμεων στο νησί. Η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί στηρίζεται σε βιβλιογραφική μελέτη και αρχειακή έρευνα. Σκοπός είναι, αφενός, να συγκεντρωθούν οι όψεις της αντίστασης του Ηρακλείου κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944), κάτω από μία αντικειμενική και κριτική οπτική των γεγονότων και αφετέρου, να καταγραφεί ο ρόλος της κρητικής αντίστασης και ο αντίκτυπος που είχε στο αντιφασιστικό πλαίσιο. Η αντικειμενική χροιά θα επιτευχθεί με τη διασταύρωση πληροφοριών, καθώς και με τη συγκριτική μελέτη του υλικού, ώστε να αποφευχθούν υποκειμενικά στοιχεία και υπερβολές που εντοπίστηκαν στη βιβλιογραφία και στο αρχείο, λόγω της ύπαρξης του προσωπικού στοιχείου.

Η Κρήτη και ειδικά η περιοχή του Ηρακλείου τέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Γερμανών, αλλά και των Συμμάχων, λόγω της θέσης και της σημασίας τους. Η αντίσταση των Κρητικών απέναντι στους εισβολείς Γερμανούς, ήταν καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας¹. Η μάχη της Κρήτης περιλαμβάνει τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν από τις 20 έως τις 31 Μαΐου 1941². Η μάχη αυτή, έχει μεγάλο ενδιαφέρον από στρατιωτικής άποψης, καθώς ο κύριος σκοπός κατελήφθη αποκλειστικά από αέρος. Στις 23 Μαΐου, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και η κυβέρνηση εγκατέλειψαν την Κρήτη και στις 28 του ίδιου μήνα ξεκίνησε η εκκένωση των βρετανικών στρατευμάτων από το νησί³. Στις 27 Μαΐου καταλήφθηκε η περιοχή των Χανίων, στις 29 η περιοχή του Ηρακλείου και την επόμενη το Ρέθυμνο και η Ιεράπετρα. Στις 30 Μαΐου το ίδιο έτος υπογράφηκε η παράδοση του νησιού⁴. Την 1^η Ιουνίου ξεκίνησε, επισήμως, η Γερμανική Κατοχή στην Κρήτη και ταυτόχρονα εκδόθηκαν διατάγματα αντιποίνων για την κρητικό λαό⁵, ο οποίος αντιστάθηκε μαζικά. Στο πλαίσιο των ιστορικών αυτών γεγονότων, που θα διευκρινισθούν παρακάτω με μεγαλύτερη

---

¹ Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Μιγάλη Μεταξάκη: Συναγωνιστές*, Κνωσός, Αθήνα 1984, σ. 6.

² Σιβετιδης, Μάξιμος, *Η μάχη της Κρήτης συνεχίζεται*, Κέδρος, Αθήνα 1979, σ. 19.

³ Νταναλάκης, *Ο Ελιώτης: Δημήτρης Λασηθιωτάκης. Ένας ανάρτης στο Αρκαλοχώρι*, Αρκαλοχώρι 2015, σ. 16.

⁴ Λιναρδάτος, Σπύρος, *Ο Πόλεμος του 1940-41 και η Μάχη της Κρήτης: Φάσεις και Παρασκήνια*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1995, σ. 199.

⁵ Πολιουδάκης, Μάρκος Γ., *Η Εθνική Αντίσταση κατά τη Γερμανο- Ιταλική Κατοχή στην Κρήτη, 1^η Ιουνίου 1941 έως 30 Ιουνίου 1945*, Ρέθυμνο 2002, σ. 19.

ακρίβεια, θα προσεγγιστούν οι όψεις της αντίστασης, όπως αυτή διαμορφώθηκε στον νομό Ηρακλείου, όπου συναντάται και σημαντική αντιστασιακή δράση⁶.

Όσον αφορά τις πτυχές της αντίστασης, κατά του κατακτητή στο Ηράκλειο της Κρήτης, αρχικά θα γίνει λόγος για τον τρόπο οργάνωσης της αντιστασιακής δραστηριότητας, καθώς και για τους παράγοντες που ευνόησαν τη σύσταση και τη δράση της αντίστασης. Ειδικότερα, θα καταγραφούν οι αντιστασιακές οργανώσεις που έδρασαν στο Ηράκλειο, κατά το διάστημα 1941-1944. Αξίζει να αναφερθεί και η παθητική αντίσταση που ανέπτυξε ο ντόπιος πληθυσμός, που σκοπό είχε να δυσχεράνει το έργο του γερμανικού στρατού⁷. Εν συνεχεία, θα γίνει αναφορά σε περιπτώσεις αντιστασιακής δράσης, που περιλαμβάνουν σαμποτάζ και δολιοφθορές, μικρής και μεγάλης σημασίας, για την εξέλιξη του αγώνα⁸.

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία, στη συμβολή των γυναικών στο αντιστασιακό πλαίσιο. Η δράση τους εντοπίζεται σε επίπεδο περίθαλψης και τροφοδοσίας ανταρτών, στήριξης του σπιτιού, καθώς και ενεργής δράσης στις υπηρεσίες της Εθνικής Αντίστασης⁹. Ακόμα, σημαντικός διαφαίνεται να είναι ο ρόλος του κλήρου στον εθνοαπελευθερωτικό αγώνα, κατά το διάστημα 1941-1944. Επίσκοποι, απλοί κληρικοί και μοναχοί συμμετείχαν στην αντίσταση, ταγμένοι στο πλευρό του ντόπιου πληθυσμού¹⁰.

Έπεται, η υπόθεση της απαγωγής Χάινριχ Κράιπε το έτος 1944, ένα γεγονός που έδωσε σημαντική ώθηση στο κρητικό αντάρτικο και αναπτέρωσε το ηθικό του ντόπιου πληθυσμού¹¹. Τέλος, θα προσεγγιστούν οι περιπτώσεις χωριών του Νομού Ηρακλείου, που κατά τη διάρκεια της Κατοχής προέβαλαν σθεναρή αντίσταση, απέναντι στον γερμανικό στρατό, γεγονός που επέφερε τα αντίποινα των Γερμανών, είτε με εκτελέσεις, είτε με ολοκαυτώματα ολόκληρων χωριών. Ειδικότερα, θα γίνει λόγος για τα Κεράσα, τις Μοίρες, τη Δαμάστα, τον Πύργο, καθώς και την Επαρχία Βιάννου, περιοχές του νομού Ηρακλείου που πλήρωσαν το τίμημα της αντίστασης.

---

⁶ Λεμονάκης, Δημήτριος Γ., Λεμονάκης, Γεώργιος Δημ. (επιμ.), *Απομνημονεύματα/ Ρίζες Λευτεριάς: Καπετάν Αντώνης Γρηγοράκης. Ο αποκαλούμενος «Σατανάς»*, Ηράκλειο 2008, σ. 18.

⁷ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 19.

⁸ Κουκουνάς, Δημοσθένης, *Ιστορία της Κατοχής*, τ. 2, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα, σ. 94.

⁹ Παναγιωτάκης, Γεώργιος Ι., *Η γυναίκα της Κρήτης στο χθες και το σήμερα*, Ιδιωτική Έκδοση, 2003, σ. 280.

¹⁰ Κάλας, Δημήτρης, *Ο κλήρος στην αντίσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 18.

¹¹ Beevor, Antony, *Κρήτη: Η Μάχη και η Αντίσταση*, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1999, σ. 348.

Στα συμπεράσματα, θα πραγματοποιηθεί ανασκόπηση του κεντρικού άξονα της παρούσας εργασίας, καθώς και των καίριων σημείων της. Θα σχολιαστούν ανεπάρκειες της κρητικής άμυνας του νησιού και άλλες πτυχές της αντιστασιακής οργάνωσης και της αντιστασιακής κρίσης, που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Θα αναδειχθούν, τέλος, η σημασία της Μάχης της Κρήτης και της αντίστασης που την πλαισίωσε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και προοπτικές για τη μελλοντική έρευνα και εργασία πάνω στον τομέα της Κατοχικής περιόδου 1941-1944 στο Ηράκλειο, αλλά και στην Κρήτη συνολικά.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1940-1941

2.1 Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ

Η κατάληψη της Κρήτης για τον Χίτλερ ήταν καθοριστικής σημασίας για την έκβαση του αγώνα, καθώς θεωρούσε ότι καταλαμβάνοντάς την θα αποκτούσε τον έλεγχο της Μεσογείου. Όμως, ο Χίτλερ δεν ήθελε να χρησιμοποιήσει, το επίλεκτο τμήμα του στρατού του, τους αλεξιπτωτιστές, σε μία επιχείρηση στη Μεσόγειο. Η διστακτικότητα του αυτή οφείλεται στο γεγονός, ότι τη στιγμή εκείνη ήταν περισσότερο επικεντρωμένος στην επιχείρηση κατάληψης της Σοβιετικής Ένωσης, με το Σχέδιο «Μπαρμπαρόσα». Στην αναγκαιότητα κατάληψης της Κρήτης, πάντως, σύμφωνοι ήταν και οι διοικητές των αεροπορικών σωμάτων XI και IV, στρατηγοί Κουρτ Στούντεντ και Λωρ, οι οποίοι υποστήριζαν την αναγκαιότητα της κατάληψης της¹². Ο Στούντεντ, μάλιστα, ήταν εκείνος που αναγνώρισε εξ αρχής τη στρατηγική θέση της Κρήτης, τη σημασία της, ως προς τα πετρέλαια και τις αγορές στη Μέση Ανατολή, αλλά και τη συμβολή του νησιού στον Ρόμελ, στο βορειοαφρικανικό μέτωπο¹³.

Από την πλευρά της Κρήτης, η άμυνα είχε ανατεθεί στους Βρετανούς, στους οποίους, όμως, καταλογίζονται λάθη, που επηρέασαν κατά πολύ την εξέλιξη των γεγονότων¹⁴. Παράλληλα, σημαντικό έλλειμμα της άμυνας του νησιού αποτέλεσε ο αποπλισμός των Κρητικών, ο οποίος ολοκληρώθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1940¹⁵. Συγκεκριμένα, η Ελληνική Κυβέρνηση, εφησυχασμένη, λόγω της συμμαχικής κάλυψης, απέσυρε την V Μεραρχία Κρητών¹⁶. Ουσιαστικά, ο Ιωάννης Μεταξάς, προβάλλοντας ως πρόφαση την επιθυμία ενδυνάμωσης του μετώπου, ζήτησε τα όπλα που είχαν στην κατοχή τους οι Κρητικοί. Η διαδικασία αποπλισμού είχε ξεκινήσει ήδη από το 1935, καθώς θεωρούνταν απειλή εναντίον της δικτατορίας¹⁷. Ακόμα και οι άντρες πολεμικής ηλικίας βρίσκονταν στο μέτωπο και η επαναφορά τους στο νησί δεν πραγματοποιήθηκε, ούτε μετά την κατάρρευση του μετώπου, γεγονός που οφείλεται σε αυτή την έλλειψη

---

¹² Λιναρδάτος, ό.π., σ. 164.

¹³ Σανουδάκης, *Η Μάχη της Κρήτης και το Μεσανατολικό Ζήτημα*, (α' εκδ.), Κνωσός, Αθήνα 1991, σ. 32.

¹⁴ Φιλιππίδης, Κρήτη 1941: Η «Παράδοση» της από τον Τσόρτσιλ στο Χίτλερ, Ιωλκός, Αθήνα 2007, σ. 172.

¹⁵ Σανουδάκης, *Η Μάχη της Κρήτης*, σ. 20.

¹⁶ Κουκουνάς, ό.π., σ. 22.

¹⁷ Σανουδάκης, *Η Μάχη της Κρήτης*, σ. 20.

εμπιστοσύνης¹⁸. Οι Βρετανοί, γνωρίζοντας τον φόβο για την ανατροπή της κυβέρνησης, δεν επέτρεψαν τον εξοπλισμό των Κρητών¹⁹.

Εν όψη των γεγονότων, από την πλευρά της Ελληνικής κυβέρνησης, στα Ιστορικά Σημειώματα του Ι. Χρονάκη, αναφέρεται ότι, στις 23 Απριλίου 1941, ο Πρωθυπουργός Τσουδερός και η Ελληνική Κυβέρνηση έφτασαν στο Ηράκλειο της Κρήτης. Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε, ο Τσουδερός εξέθεσε τις αδυναμίες της άμυνας του νησιού, ως προς τα όπλα, τα πολεμοφόδια και τον στρατό. Μάλιστα, σημείωσε την ανάγκη να δοθούν όπλα από τους Άγγλους. Δεδομένων των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν και οι Βρετανοί εκείνο το διάστημα, οι παρευρισκόμενοι διαπίστωσαν την αναγκαιότητα σχηματισμού στρατού, όσο το δυνατόν συντομότερα, ώστε να οργανωθεί η άμυνα του νησιού²⁰. Στη συνέχεια, μετέβηκε στην πόλη των Χανίων, η οποία ορίστηκε ως προσωρινή πρωτεύουσα του ελεύθερου ελληνικού κράτους, υπό τον βασιλιά Γεώργιο Β'²¹.

Στις 15 Απριλίου 1941, ο Λωρ πρότεινε στον Γκαίρινγκ το σχέδιο, που είχε καταρτίσει ο Στούντεντ, για την κατάληψη της Κρήτης από αλεξιπτωτιστές και αερομεταφερόμενα στρατεύματα. Ο Γκαίρινγκ, ικανοποιημένος, εν συνεχεία το πρότεινε στον ίδιο τον Χίτλερ. Στόχος των Γερμανών ήταν η Κρήτη, ώστε μετά την κατάληψη της, αφενός να αποτελέσει ορμητήριο για νέες εξορμήσεις στην Κύπρο, στην Αίγυπτο, στη διώρυγα του Σουέζ και αφετέρου να αποτελέσει τη βάση, από όπου θα μπορούσαν να συντρίψουν τη στρατιωτική και ναυτική δύναμη των Βρετανών στην ανατολική Μεσόγειο. Ύστερα από έξι ημέρες σκέψης, ο Χίτλερ κατέληξε στο ότι το σχέδιο ναι μεν ήταν αξιόλογο, αλλά παράλληλα δύσκολο, ως προς την εφαρμογή του. Τελικά, όμως, πείστηκε να εφαρμοστεί στις 25 Απριλίου 1941, υπογράφοντας τις οδηγίες αριθ. 28 που έχουν τίτλο: «Επιχείρηση Ερμής». Η επιχείρηση συγκροτήθηκε από την 7^η αεροκίνητη μεραρχία αλεξιπτωτιστών, από 3 συντάγματα και άλλους σχηματισμούς του ΧΙ Αεροπορικού Σώματος, το οποίο θα διοικούσε ο αντιπύραρχος Στούντεντ. Ο αριθμός των αλεξιπτωτιστών κυμαινόταν γύρω στους 14.000, σώμα το οποίο αποτελούσε

---

¹⁸ Σιβετιδής, ό.π., σ. 18,19.

¹⁹ Παπαγιαννάκης, Ελευθέριος Ν., *Το Τρίτον Όχι: Η Μάχη της Κρήτης Μάιος 1941*, τ. 1, Ελευθέριος σκέψης, 2004, σ. 48.

²⁰ Χρονάκης, Γιάννης, *Η μάχη της Κρήτης και η νίκη του Ηρακλείου. Ιστορικά σημειώματα*, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1981, σ. 3-4.

²¹ Γύπαρης, Παύλος, *Ηρωες και Ηρωισμοί στη Μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1954, σ. 25.

σύμφωνα με τον Χίτλερ, το αποτελεσματικότερο και πιο σκληροτράχηλο τμήμα του στρατού²².

Η προσπάθεια των Γερμανών να κάμψουν την άμυνα της Κρήτης, ξεκίνησε με τον βομβαρδισμό του νησιού και όλων των πλοίων που πήγαιναν προς τα βόρεια λιμάνια από την Λουφτβάφφε²³. Έτσι, πολλά βρετανικά πλοία βομβαρδίστηκαν και το φορτίο τους χάθηκε ολοσχερώς²⁴. Ειδικότερα, παρά το γεγονός ότι οι Βρετανοί έστειλαν πολεμοφόδια από την Αίγυπτο, στο νησί κατέληξαν από τους 27.000 μόνο οι 3.000 τόνοι πολεμοφοδίων. Τα πλοία, συνεπώς, υποχρεώνονταν να επιστρέψουν στην Αλεξάνδρεια, γεγονός που έπληξε την άμυνα του νησιού. Είναι άξιο αναφοράς, ότι καθώς η μάχη ξεκινούσε, χιλιάδες Βρετανοί στρατιώτες, Έλληνες από την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και Κρήτες, είχαν αφεθεί να πολεμούν, δίχως να έχουν στη διάθεση τους όπλα²⁵.

Νωρίς το πρωί της 20^{ης} Μαΐου του 1941, ξεκίνησε η επίθεση εναντίον της Κρήτης. Βομβαρδιστικά και μαχητικά αεροπλάνα «χτύπησαν» καίρια σημεία στα Χανιά, στο Μάλεμε και στη Σούδα. Κατά τις 8 το πρωί, ξεκίνησε η ρίψη των αλεξιπτωτιστών. Οι υπερασπιστές της Κρήτης, Βρετανοί, Νεοζηλανδοί, Έλληνες στρατιώτες, αλλά και άμαχος πληθυσμός, αμυνθήκαν απέναντι στους επιδρομείς, με κάθε τύπο όπλου και με οτιδήποτε μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως όπλο. Κατά την προσγείωση τους, οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές δεχόντουσαν τέτοια πυκνά πυρά, που παρότι προσπαθούσαν να ξεφύγουν σκοτώνονταν. Στις 8:30 το πρωί η μάχη είχε γενικευτεί σε ολόκληρη, σχεδόν, την περιοχή των Χανίων. Οι Γερμανοί, κατά τις πρώτες ώρες της εισβολής, είχαν μεγάλες σε αριθμό απώλειες²⁶.

Βασική επιδίωξη των Γερμανών ήταν η κατάληψη του αεροδρομίου του Μάλεμε, που θα τους επέτρεπε να προσγειώσουν μεγάλα οπλιτάγωγα αεροπλάνα, για να μεταφέρουν άμεσα και ασφαλέστερα ισχυρές δυνάμεις της ορεινής Μεραρχίας με βαριά όπλα. Παράγοντας που οδήγησε τους Συμμάχους σε λανθασμένες εκτιμήσεις, ήταν η απορρύθμιση των τηλεπικοινωνιών, ύστερα από τους βομβαρδισμούς. Η έλλειψη πληροφόρησης για τις εξελίξεις του αγώνα, είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί χρόνος, ως προς

---

²² Λιναρδάτος, ό.π., σ. 164-165.

²³ Στο ίδιο, σ. 169.

²⁴ Φιλίππιδης, ό.π., σ. 122-123.

²⁵ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 169.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 177-178.

την έκδοση διαταγών και τον συντονισμό του αγώνα, δεδομένου ότι οι μάχες είχαν αρχίσει στο νησί²⁷.

Όσον αφορά την πόλη του Ρεθύμνου, τέθηκε στο επίκεντρο το αεροδρόμιο και η πόλη. Τη ζώνη γύρω από το αεροδρόμιο και την παραλία της πόλης την είχαν αναλάβει δύο αυστραλιανά τάγματα, στα οποία είχαν ταχθεί 2.300 Έλληνες από την ηπειρωτική Ελλάδα. Ταυτόχρονα, την άμυνα της πόλης ο ταξίαρχος Βάζεϋ την είχε αναθέσει στην Κρητική Χωροφυλακή, μία δύναμη από περίπου 800 άνδρες. Οι Αυστραλοί, παρότι μειονεκτούσαν ως προς τον οπλισμό τους, κατάφεραν να οργανωθούν επιτυχώς, στους λόφους γύρω από το αεροδρόμιο, με αποτέλεσμα ο βομβαρδισμός να μην κλονίσει την αποτελεσματικότητά τους. Η μάχη γενικεύτηκε σε πολλές περιοχές του Ρεθύμνου, με κατάληξη σοβαρές απώλειες και από τις δυο πλευρές²⁸.

2.2 Η ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ

Το 1^ο Σύνταγμα αλεξιπτωτιστών είχε αναλάβει την κατάληψη της πόλης του Ηρακλείου, ενισχυμένο με ένα τάγμα του 2^{ου} Συντάγματος, καθώς και με μερικούς σχηματισμούς βαρέων όπλων. Οι σημαντικότεροι στόχοι ήταν δύο, το αεροδρόμιο και το λιμάνι. Από την άλλη πλευρά, ο Φράιμπεργκ είχε αναθέσει την άμυνα του Ηρακλείου στη 14^η Ταξιαρχία, με επικεφαλής τον Ταξίαρχο Τσάππελ, η οποία αριθμούνταν με περισσότερους από 8.000 άντρες, μαζί με περίπου 1.000 βοηθητικούς Βρετανούς, αλλά και πολλά εκπαιδευμένα ελληνικά τάγματα, όπως επίσης 6 ελαφρά τανκς, δύο βαριά τανκς, δεκατρία κανόνια, δώδεκα αντιαεροπορικά και μεταφορικά μέσα για περίπου 600 άνδρες²⁹.

Έτσι, στις 20 Μαΐου 1941, στις 4:00 το απόγευμα, δεκάδες Στούκας ξεκίνησαν τον βομβαρδισμό του Ηρακλείου, που είχε διακοπεί από το πρωί. Λόγω της καλής οργάνωσης σε αμυντικό επίπεδο, δεν σημειώθηκαν σημαντικές απώλειες στα συμμαχικά τμήματα. Έπειτα, ακολούθησε η ρίψη των αλεξιπτωτιστών, που διήρκησε τρεις ώρες.

---

²⁷ Στο ίδιο, σ. 180-181.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 182.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 182-183.

Κατά την προσγείωση τους στο έδαφος, οι Γερμανοί δέχονταν πυκνά πυρά από τους υπερασπιστές του νησιού. Το 2^ο τάγμα, που είχε ως στόχο την κατάληψη του αεροδρομίου, δέχτηκε το μεγαλύτερο πλήγμα, καθώς έμειναν ζωντανοί από το σύνολο του τάγματος μόνο 60 άντρες και ένας αξιωματικός. Μεγάλες ήταν οι απώλειες και για τα δύο τμήματα αλεξιπτωτιστών που προσεδαφίστηκαν στα δυτικά και νότια της πόλης, καθώς επλήγησαν από ελληνικά και αγγλικά τάγματα που βρίσκονταν σε αυτές τις περιοχές. Αναζητώντας όπλα, οι άοπλοι έφεδροι Έλληνες στρατιώτες, κατάφεραν να εντοπίσουν, αμερικανικής κατασκευής, όπλα σε μία αποθήκη. Αφού εξοπλίστηκαν με αυτά, εξόρμησαν μαζί με άλλους πολίτες στον Μασταμπά και απώθησαν τους αλεξιπτωτιστές που είχαν κυκλώσει τον Σταθμό Διοικήσεως του Συντάγματος³⁰.

Στο τέλος της πρώτης μέρας, ο απολογισμός για τον γερμανικό στρατό ήταν απογοητευτικός, καθώς οι περισσότεροι από τους μισούς ήταν νεκροί. Δεν είχαν καταφέρει ακόμη να προσεγγίσουν τον βασικό τους στόχο, που ήταν το αεροδρόμιο του Ηρακλείου, εντούτοις είχαν απομείνει λίγα τμήματα του στρατού τους στο λιμάνι και στην πόλη. Ταυτόχρονα, οι Έλληνες και οι Βρετανοί, αιχμαλωτίζοντας πολλούς στρατιώτες, κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν άφθονο γερμανικό πολεμικό υλικό. Ο στρατηγός Στούντεντ, ο οποίος είχε το στρατηγείο του στο ξενοδοχείο της «Μεγάλης Βρετανίας» στην Αθήνα, είχε αντιληφθεί τη σοβαρότητα του πλήγματος, παρότι δεν είχε πληροφορηθεί για τον ακριβή αριθμό των νεκρών και των τραυματιών. Ο αποδεκατισμός της 7^{ης} μεραρχίας αλεξιπτωτιστών ήταν σφοδρός. Όλες αυτές οι απώλειες, η καταστροφή ολόκληρων Ταγμάτων και επίλεκτων τμημάτων, δεν επέφεραν κανένα αποτέλεσμα, αφού από τα τρία αεροδρόμια δεν είχαν καταλάβει κανένα³¹.

Τα ξημερώματα της 24^{ης} Μαΐου, τα ελληνικά τμήματα της πόλης εξαναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν, καθώς εγκυμονούσαν κίνδυνοι από τους αλληπάλληλους βομβαρδισμούς και από τους αλεξιπτωτιστές που κατευθύνονταν προς το ύψωμα του Προφήτη Ηλία. Το πρωί της 25^{ης} Μαΐου, τα ελληνικά τμήματα προσπάθησαν να αναδιοργανωθούν στα Σπήλια και στις Αρχάνες, συντάσσοντας δύο τάγματα από χίλιους άντρες το καθένα, με επικεφαλής διοικητή τον Συνταγματάρχη Παπαθανασόπουλο. Την επόμενη μέρα, πραγματοποιήθηκε μάχη μεταξύ των ελληνικών δυνάμεων και των αλεξιπτωτιστών που κατευθύνονταν προς τον Προφήτη Ηλία. Εν τέλει, οι Γερμανοί κατάφεραν να καταλάβουν το ύψωμα, παρά τις προσπάθειες των

---

³⁰ Στο ίδιο, σ. 182-183.

³¹ Στο ίδιο.

Ελλήνων να αποτρέψουν μία τέτοια ενέργεια. Απολογιστικά, το διάστημα αυτό, οι Γερμανοί δεν είχαν καταφέρει κάποια ουσιαστική επιτυχία στην πόλη του Ηρακλείου, αφού ο Στούντεντ είχε εστιάσει περισσότερο στην άμυνα του δυτικού μετώπου, στο αεροδρόμιο του Μάλεμε, από όπου ανεφοδίαζε τον στρατό και προετοίμαζε την ολοκληρωτική κατάληψη της Κρήτης³².

Τα ξημερώματα της 26^{ης} Μαΐου, ο Τσάππελ έλαβε εντολή από το αρχηγείο Μέσης Ανατολής, να προετοιμάσει την εκκένωση του νησιού. Τα πολεμικά θα έφταναν τη νύχτα στις 28 Μαΐου, στο λιμάνι του Ηρακλείου και θα έπρεπε να έχουν αποχωρήσει το αργότερο στις 3 το πρωί για τη Μέση Ανατολή, με σκοπό να απομακρυνθούν όσο το δυνατόν το ταχύτερο από την εμβέλεια της γερμανικής αεροπορίας. Είχαν δυνατότητα μεταφοράς 4.000 ανδρών το ανώτερο, πράγμα που σήμαινε ότι μόνο οι συμμαχικές δυνάμεις θα μπορούσαν να απομακρυνθούν από το νησί και όχι Έλληνες. Πράγματι, η εκκένωση πραγματοποιήθηκε στις 28-29 Μαΐου, αφού προηγήθηκαν επιθέσεις από τις δυνάμεις του άξονα, κατά τη διάρκεια της μετάβασης προς την Μέση Ανατολή. Τελικά, κατάφεραν να φτάσουν στην Αλεξάνδρεια 3.486 Βρετανοί και Αυστραλοί, δεδομένου ότι περίπου 600 άνδρες αιχμαλωτίστηκαν ή έχασαν τη ζωή τους, κατά την διάρκεια αυτών των γεγονότων³³.

Στις 29 Μαΐου το πρωί, οι Έλληνες διαπίστωσαν ότι οι Βρετανοί είχαν αποχωρήσει. Την ίδια μέρα οι Γερμανοί κατέλαβαν, χωρίς να βρουν αντίσταση, το αεροδρόμιο του Ηρακλείου. Την επομένη κατέφθασε στην περιοχή το απόσπασμα Βίτμαν, έχοντας καταλάβει το Ρέθυμνο και συνέχισε καταλαμβάνοντας και την Ιεράπετρα. Εκεί, ενώθηκε με τις ιταλικές δυνάμεις, που την προηγούμενη μέρα είχαν καταλάβει τον νομό Λασιθίου³⁴. Δύο μέρες πριν, στις 27 Μαΐου, είχε καταληφθεί και η περιοχή των Χανίων³⁵. Ακολούθησε η συνθηκολόγηση με τον επικεφαλής των γερμανικών δυνάμεων συνταγματάρχη Μπρούνο Μπρόγιερ και στις 30 Μαΐου 1941, υπογράφηκε η παράδοση του νησιού. Από τους οπλίτες και τους ένοπλους Κρητικούς, άλλοι διέφυγαν στα βουνά και άλλοι αιχμαλωτίστηκαν κλεισμένοι σε στρατόπεδα³⁶.

---

³² Στο ίδιο, σ. 197-198.

³³ Στο ίδιο, σ. 198-199.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 199.

³⁵ Κουκουνάς, ό.π., σ. 51.

³⁶ Λιναρδάτος, ό.π., σ. 199.

3. ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΤΗΤΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

3.1 ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Η Γερμανική κατοχή στην Κρήτη ξεκίνησε επίσημα την 1^η Ιουνίου 1941. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Πολιουδάκη, που εκδόθηκε το 2002, την ίδια μέρα, εκδόθηκαν διατάγματα αντιποίνων για την κρητικό λαό, καθώς ο Χίτλερ έδωσε εντολή «*Να μη μείνει πάνω στην Κρήτη κάνεις κρητικός ζωντανός*». Τα αντίποινα βασίζονταν στην γερμανική αρχή «*της συλλογικής ευθύνης*», η οποία εφαρμόστηκε, έως το τέλος της Κατοχής³⁷. Οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές ήρθαν αντιμέτωποι με το μαζικό κύμα αντίστασης που πρόβαλε ο κρητικός λαός, κάτι το οποίο δεν μπορούσαν να αποδεχθούν, καθώς το δίκαιο του πολέμου υπαγόρευε τη συμμετοχή ένστολων στην μάχη³⁸. Ωστόσο, στην Κρήτη, όταν παρουσιάστηκε η ιταλική και η γερμανική επίθεση, ο ντόπιος πληθυσμός προσπάθησε να αμυνθεί, είτε συντεταγμένα από ομάδες αστράτευτων πολιτών με επικεφαλής κάποιον πρόκριτο, είτε μεμονωμένα από απλούς κατοίκους, χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε μέσο³⁹.

Οι μαρτυρίες σχετικά με τη λαϊκή αντίσταση που προέβαλαν οι Κρητικοί έφτασαν στο Βερολίνο και ο Γκαίρινγκ έδωσε εντολή στον Στούντεντ να ξεκινήσει τα αντίποινα, αφού πρώτα διεξάγει δικαστική έρευνα. Όμως, τα αντίποινα (εκτελέσεις, πρόστιμα, καταστροφή χωριών δια πυρός, εξόντωση του αντρικού πληθυσμού σε περιοχές που εντοπιζόταν κάποιο πρόβλημα) έγιναν χωρίς να προηγηθεί κάποια δικαστική έρευνα⁴⁰. Ωστόσο, στον νομό Ηρακλείου, δεν έγιναν ομαδικές εκτελέσεις, μετά το τέλος της Μάχης της Κρήτης, καθώς οι αλεξιπτωτιστές έπεσαν, κυρίως, γύρω από την πόλη, και όχι στα χωριά, με αποτέλεσμα να μην γίνουν μάχες σε αυτά. Παρόλα αυτά, στις 3 Ιουνίου, έγιναν καταγγελίες ότι υπήρξαν 7 Ηρακλειώτες που σκότωσαν αλεξιπτωτιστές, εκ των οποίων οι 4 εκτελέστηκαν⁴¹.

---

³⁷ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 19.

³⁸ Beevor, ό.π., σ. 21.

³⁹ Κουκουνάς, ό.π., σ. 23, 45.

⁴⁰ Beevor, ό.π., σ. 264.

⁴¹ Κάββος Γεώργιος, *Γερμανο-Ιταλική Κατοχή και Αντίσταση Κρήτης, 1941-1945*, Ηράκλειο 1991, σ. 35.

Μετά την πτώση του Ηρακλείου από τους Γερμανούς, η πλειοψηφία των Κρητικών δεν μπορούσε να δεχτεί τη γερμανική παρουσία⁴². Η Εθνική Αντίσταση στην Κρήτη, αρχίζει με τη λήξη της μάχης, παρότι δεν εντοπίζεται εξ αρχής οργανωμένη δράση⁴³. Σε όλη την Κρήτη και ειδικότερα στο Ηράκλειο, όπου συναντάται η πυκνότερη αντιστασιακή δράση, ο τοπικός πληθυσμός οργανώνεται κάτω από τις διαταγές «οπλαρχηγών», «Καπεταναίων»⁴⁴. Κυριότεροι «οπλαρχηγοί», ήταν ο Εμμανουήλ Μπαντουβάς, ο Πετρακογιώργης, ο Αντώνιος Γρηγοράκης ή Σατανάς, ο Μιχαήλ Ξυλούρης κ.ά.⁴⁵. Ο εξοπλισμός των πρώτων ομάδων επιτυγχάνεται με όπλα και πολεμοφόδια Γερμανών αλεξιπτωτιστών ή Συμμάχων που βρέθηκαν στο πεδίο της μάχης⁴⁶. Παράλληλα, αξίζει να ειπωθεί ότι στον αντιστασιακό αγώνα συμμετείχε και η Συμμαχική Υπηρεσία, η οποία εκπροσωπούσε το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, πλαισιωμένη από το σύνολο των ανταρτών που έδρασαν σε ολόκληρη την κατεχόμενη Κρήτη⁴⁷.

Η οργάνωση της αντίστασης στην Κρήτη ενισχύθηκε από τη γεωφυσική διαμόρφωση του νησιού. Τα βουνά και συγκεκριμένα ο Ψηλορείτης, ένα ορεινό συγκρότημα στο κέντρο του νησιού, είναι δυσπρόσιτες περιοχές που προσέφεραν άσυλο στους αντάρτες, αφού οι ντόπιοι γνώριζαν τις ιδιαιτερότητες του τόπου τους. Από την άλλη πλευρά, οι Γερμανοί αδυνατούσαν να προσεγγίσουν τις συγκεκριμένες περιοχές και έτσι, ο ντόπιος πληθυσμός κατέφυγε σε δύσβατα μέρη του Ψηλορείτη για να βρει καταφύγιο, δημιουργώντας, έτσι, την Εθνική Αντίσταση⁴⁸. Αρωγοί των ανταρτών, σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Νταμπάκη, μέλους της ομάδας Πετρακογιώργη, ήταν τα Μοναστήρια και οι κτηνοτρόφοι, που τους παρείχαν σπίτια, τρόφιμα και κάθε άλλου είδους ενίσχυση⁴⁹. Αξίζει να αναφερθεί ότι στην περιοχή του Ψηλορείτη και των περιφερειών Μεσσαράς- Αμαρίου, ευνοήθηκε η συγκέντρωση και η αποστολή στη Μέση Ανατολή, όσων Συμμάχων είχαν απομείνει στο νησί. Επίσης, εκεί, συγκροτήθηκε το πρώτο συμμαχικό κλιμάκιο «οι κομάντος» και εγκαταστάθηκε ο πρώτος ασύρματος.

---

⁴² Στο ίδιο, σ. 24.

⁴³ Κουκουνάς, ό.π., σ. 87.

⁴⁴ Λεμονάκης, ό.π., σ. 18.

⁴⁵ Θεοδωράκης, Ασκληπιός, *Η Εθνική Αντίσταση στην Κρήτη 1941-1945*, Ηράκλειο 1971, σ.48-49.

⁴⁶ Κουκουνάς, ό.π., σ. 88.

⁴⁷ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 9.

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 47.

⁴⁹ Νταμπάκης Αρτέμης, Νικολιδάκης Μιχαήλ (επιμ.), *Αρτέμης Νταμπάκης (Απομνημονεύματα ενός Αντάρτη)*, Ηράκλειο 2000, σ. 152, 154.

Τέλος, η περιοχή επέτρεπε τον εφοδιασμό των ανταρτών σε πολεμικά εφόδια, είδη διατροφής και ιματισμού, διαμέσου της θάλασσας ή του αέρα⁵⁰.

Ο Εμμανουήλ Μπαντουβάς, με καταγωγή από τις Άνω Ασίτες Μαλεβιζίου, ήταν κτηνοτρόφος και Βενιζελικός⁵¹. Είχε συμμετάσχει στα κινήματα του 1916, του 1935, του 1938 και στη Μικρασιατική Εκστρατεία⁵². Κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης, είχε ενεργό ρόλο εναντίον των αλεξιπτωτιστών⁵³. Μετά την λήξη της μάχης, ο εν λόγω οπλαρχηγός στρατολόγησε και οργάνωσε την ομάδα του, στις 2 Ιουνίου 1941 στον Άγιο Σύλλα Τεμένους, Ηρακλείου. Το όνομα του συνδέθηκε με την πρώτη ένοπλη αντιστασιακή δράση, απέναντι στους Γερμανούς⁵⁴. Η Εθνική Αντάρτικη Οργάνωση (ΕΑΟ) αποτελούνταν, στην αρχή της σύστασης της από 38 εθελοντές. Στόχοι ήταν η δημιουργία δικτύου κατασκοπείας, η οργάνωση των ανταρτών, σύμφωνα με το στρατιωτικό σύστημα, η φροντίδα της σίτισης των ανταρτών, η εμπύχωση του τοπικού πληθυσμού, η αρωγή προς τους συμμάχους και η αποστολή τους στη Μέση Ανατολή, η ενίσχυση της δράσης των Συμμάχων στο νησί, η δημιουργία προσκομιμάτων στους εισβολείς και η σύνδεση και η συνεργασία με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής⁵⁵. Ο εν λόγω οπλαρχηγός δεν περιόρισε τη δράση του σε τοπικό επίπεδο, αλλά προσπάθησε να δημιουργήσει μια παγκρήτια κίνηση, ώστε να γενικευθεί η αντίσταση⁵⁶, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων⁵⁷.

Παράλληλα, σύμφωνα με το αρχείο του Εμμ. Μπαντουβά, δραστηριοποιήθηκαν άτομα από τον οικογενειακό κύκλο της οικογένειας, όπως ο Μπαντουβάς Γεώργιος, ο Ζαχαρίας, Ιωάννης, Κωνσταντίνος, Λεωνίδα, Νικόλαος, Χρήστος, Ειρήνη, Ζωή, Μαρία, όπως και άλλα μέλη του συγκεκριμένου οικογενειακού δικτύου⁵⁸. Αυτό εμπίπτει στην γενικότερη τάση της περιόδου, σύμφωνα με την οποία ισχυρά, συγκροτημένα, οικογενειακά δίκτυα εντάσσονταν στον αντιστασιακό αγώνα. Συνοπτικά, η παρουσία του Εμμ. Μπαντουβά ήταν πολύ ισχυρή, κατά τη διάρκεια της Κατοχής και μάλιστα, ήταν ο

---

⁵⁰ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 159.

⁵¹ Κάββος, ό.π., σ. 40.

⁵² Παυλόπουλος, «Μνημειακή Αφήγηση της Μάχης της Κρήτης: Η ζωφόρος του Νίκου Σοφιαλάκη», http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/images/melh_dep/papers/pavlopoulos_h_maxh_ths_krhts.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης: 10 Φεβρουαρίου 2020).

⁵³ Κάββος, ό.π., σ. 40.

⁵⁴ Σανουδάκης, Αντώνης Κ., *Καπετάν Μπαντουβά Απομνημονεύματα*, Κνωσός, σ. 6.

⁵⁵ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 207-208.

⁵⁶ Κουκουνάς, ό.π., σ. 94.

⁵⁷ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 209.

⁵⁸ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μπαντουβά, 1941-1945, Ονόματα Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, «Μερικός Πίναξ Α': Εμφαινών τα υπό της Επιτροπής του άρθρου 7 του Α.Ν. 971/49 αναγνωρισμένα μέλη της Ε.Α.Ο. (Μπαντουβά)», αρ. 106/18-5-57.

πρώτος που επικηρύχθηκε ονομαστικά από τους Γερμανούς⁵⁹. Ανάμεσα στις προσωπικότητες που συμμετείχαν στην ομάδα του Εμμ. Μπαντουβά, συγκαταλέγονται και οι Ι. Ποδιά Μικρασιάτης, Ν. Γιακουμάκης, Αστρινός Ιατράκης, Ζ. Χαιρέτης, Κ. Κατσιφάρης, Γ. Επιτροπάκης, Β. Πλαϊτάκης, Γρ. Χναράκης, Δημ. Καλογεράκης, Αντ. Καρράς, Χρ. Ζαμπετάκης, Εμμ. Παπαδάκης, Δ. Παπάς, Ι. Μεταξάκης και ο Διευθυντής Νομαρχίας Γ. Σαμαρίτης κ.α.⁶⁰.

Ο Νικόλαος Μπαντουβάς, κάτω από τις οδηγίες του αδερφού του Εμμ. Μπαντουβά, οργάνωσε την Ομάδα Εσωτερικής Αντιστάσεως (ΟΕΑ) που έδρασε στο Ηράκλειο και στο Λασίθι και συνδέθηκε με την δραστηριότητα της αγγλικής αποστολής και με τον περιορισμό της αριστερής επέκτασης⁶¹. Παράλληλα, το Ανεξάρτητο Σώμα Εθνικής Αντιστάσεως Χρήστου Μπαντουβά, ο οποίος ήταν ξάδερφος του Εμμ. Μπαντουβά, έδρασε κατά την περίοδο της Μάχης της Κρήτης και της Γερμανο-ιταλικής κατοχής. Ο Χρήστος Μπαντουβάς του Ζαχαρία, μετά την πτώση του Ηράκλειου κατέφυγε στο χωριό Άνω Άσιτες Ηρακλείου, με μικρό αριθμό ανδρών. Συνεργάστηκε με τον ξάδερφο του Εμμ. Μπαντουβά, καθώς και με τους άλλους Μπαντουβάδες και έπαιξε σημαντικό ρόλο στον αντιστασιακό αγώνα της περιόδου⁶².

Στη Βιάννο Ηράκλειου, δημιουργήθηκε στις αρχές Ιουνίου 1941 η Κρητική Επαναστατική Επιτροπή (Κ.Ε.Ε.), με επικεφαλής τον Ταγματάρχη Πεζικού Αλέξανδρο Ραπτόπουλο, με καταγωγή από τη Βιάννο⁶³. Συνεργάστηκε με τους Χαρ. Ραπτάκη, Μ. Φιλιππάκη, Ι. Αγγελάκη, Δημ. Αυλιτής, Γεωρ. Χαραλαμπίδη, Αντ. Κωνσταντόπουλο και Αντ. Φάκαρο. Ήταν η μόνη οργάνωση που είχε αναγνωριστεί από την Ελληνική Κυβέρνηση Μέσης Ανατολής, η οποία πρόσθεσε στην ονομασία την λέξη «εθνική» (Κ.Ε.Ε.Ε). Το πρωτόκολλο της οργάνωσης υπογράφηκε στις 3 Αυγούστου του 1941, καθορίζοντας τη σύσταση και τον ρόλο της Κ.Ε.Ε.Ε.⁶⁴. Ο πυρήνας ήταν μυστικός και η επικοινωνία βασιζόταν σε κρυπτογραφικό κώδικα, κατά τον οποίο το ελληνικό αλφάβητο χωριζόταν σε 4 μέρη με 6 γράμματα το καθένα⁶⁵. Σύμφωνα με το βιβλίο του Γ. Νταναλάκη, ο Δ. Ελιώτης, μέλος της οργάνωσης, αναφέρει ότι ρόλος της οργάνωσης

---

⁵⁹ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 209.

⁶⁰ Θεοδωράκης, *ό.π.*, σ.52.

⁶¹ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 215.

⁶² Στο ίδιο, σ. 211.

⁶³ Κάββος, *ό.π.*, σ. 44.

⁶⁴ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Δημοσθένη Ραπτόπουλου, «Πρωτόκολλο» της Κ.Ε.Ε.Ε., εν *Φιλίπποις* τη 3/8/1941. Ακριβές αντίγραφο, σ. 1, θεωρημένο από Α. Φάκαρο, Ανθ/χο Β.Ν., Αθήνα 1945.

⁶⁵ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, *Ντοκουμέντα της Κ.Ε.Ε.Ε. (Κρητικής Εθνικής Επαναστατικής Επιτροπής)*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

ήταν η συγκέντρωση και η φυγάδευση των Συμμάχων και των Ελλήνων στρατιωτικών που είχαν παραμείνει στην Κρήτη, η σύνδεση με την Ελληνική Κυβέρνηση και το Στρατηγείο Καΐρου, καθώς και η αναπτέρωση του ηθικού των κατοίκων. Στις 23 Φεβρουαρίου 1942, συνελήφθη ο Ραπτόπουλος και άλλα στελέχη και εκτελέστηκαν αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, με επακόλουθο την εξάρθρωση της οργάνωσης⁶⁶.

Η Οργάνωση Μεσσαράς, δημιουργήθηκε από την πρώτη ημέρα της Κατοχής, από τον Ταγματάρχη Καντισριντάκη Γεώργιο και αποτέλεσε από τους πρώτους αντιστασιακούς πυρήνες των χωριών, στην περιοχή της Μεσσαράς. Συνδέθηκε και με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις και κατηύθυνε το έργο της οργάνωσης στη συγκέντρωση πληροφοριών για το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, καθώς και στην αποστολή Συμμάχων στη Μέση Ανατολή⁶⁷. Ακόμα, κατά την περίοδο της Κατοχής στο Ηράκλειο, οργανώθηκε το Εθνικό Στρατιωτικό Απόσπασμα Μονοφατσίου, που είχε επικεφαλής τον Έφεδρο Υπολοχαγό Σμπώκο Μπακερή Γεώργιο και στόχευε να αποκαταστήσει την ελευθερία στο νησί της Κρήτης, ανεξάρτητα από άλλες σκοπιμότητες⁶⁸.

Η Εθνική Οργάνωση Πληροφοριών - Δολιοφθορών Ηρακλείου (Ε.Ο.Π.Δ.) συστάθηκε τον Ιούνιο 1941, από τους Γ. Δουνδουλάκη, Ι. Ανδρουλάκη, Κων. Καστρινογιάννη και Εμμ. Κουτσούκο. Στη συνέχεια, εντάχθηκε στην ομάδα και ο Μιχ. Ακουμιανάκης. Βασική επιδίωξη της οργάνωσης ήταν η συνεργασία με άλλες αντιστασιακές οργανώσεις και η περάτωση κατασκοπευτικού έργου. Έδρα της οργάνωσης ήταν η οικία της μητέρας του Ανδρουλάκη, όπου διατηρούσαν έγγραφα και αρχεία της οργάνωσης. Ηγετικό στέλεχος ήταν ο ιατρός Λιγνός και στη συνέχεια ανέλαβε ο Μιχ. Ακουμιανάκης. Άλλη οργάνωση με ανάλογη δράση ήταν η Εθνική Οργάνωση Πληροφοριών και Δολιοφθορών του Παύλου Ζωγραφιστού, στην περιοχή Πεδιάδος Ηρακλείου. Η οργάνωση δραστηριοποιήθηκε κάτω από την καθοδήγηση της ΕΟΚ, της Ε.Ο.Π.Δ., καθώς και της Συμμαχικής Αποστολής με βασικό έργο τις δολιοφθορές⁶⁹.

Ο Γεώργιος Πετράκης ή Καπετάν Πετρακογιώργης καταγόταν από το Μαγαρικάρι Πυργιωτίσσης και ήταν έμπορος στις Μοίρες Καινουργίου. Είχε πάρει

---

⁶⁶ Νταναλάκης, ό.π., σ. 5, 38.

⁶⁷ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 204-205.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 223.

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 205-206.

μέρος στη Μάχη της Κρήτης στα Χανιά εναντίον των αλεξιπτωτιστών. Όταν επέστρεψε από εκεί, με αφορμή τον θάνατο του γιου του, αποφάσισε να συνεχίσει τον αγώνα εναντίον των Γερμανών. Η δράση του ξεκινά από τις 6 Ιουνίου 1941 με τη σύσταση της Μυστικής Πατριωτικής Οργάνωσης, γνωστή ως «Αντιστασιακή Οργάνωση Γεώργιου Πετρακογιώργη». Μεταξύ των πρώτων που εντάχθηκαν στην ομάδα ήταν ο αδερφός του Μιχ. Πετράκης⁷⁰. Από την αρχή, βασική επιδίωξη τους ήταν η συλλογή και η μεταβίβαση πληροφοριών στο Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Παράλληλα, συνεργάστηκαν με άλλες αντάρτικες ομάδες και οργανώσεις⁷¹. Τελικά ο Πετρακογιώργης ενέταξε την αντιστασιακή του δραστηριότητα, υπό τις οδηγίες της ΕΟΚ και παρέμεινε σε δράση καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής⁷². Δραστηριοποιήθηκε στους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου, γύρω από τον Ψηλορείτη⁷³. Μεταξύ άλλων, όπως αναφέρεται στο αρχείο του Πετρακογιώργη, σημαντικές προσωπικότητες που έδρασαν, υπό τις εντολές του εν λόγω οπλαρχηγού, ήταν ο Γ. Βοσκάκης, Γ. Φραγκουλιτάκης, Μ. Πετράκης, ο Εμμ. Βεϊσάκης, Εμμ. Τσουνής, Φ. Καργάκης, Σκουρομανώλης, Μπαλάσκας, Μιχ. Τσεντέρης, Γ. Τυράκης, παπα-Νικόλας Νεονάκης, Εμμ. Κουκλινός κ.α.⁷⁴.

Η Εθνική Αντάρτικη Οργάνωση του Σατανά ή Αντώνη Γρηγοράκη είχε έδρα τον Κρουσώνα Ηρακλείου. Ο εν λόγω οπλαρχηγός, με καταγωγή τον Κρουσώνα Μαλεβιζίου, πήρε μέρος και στη Μάχη της Κρήτης στο Ηράκλειο και εν συνεχεία συνέβαλε αποφασιστικά στην αποτυχία των Γερμανών στον τομέα του Ηρακλείου⁷⁵, συνεργαζόμενος μάλιστα και με άλλες οργανώσεις του Νομού Ρεθύμνου⁷⁶. Την ομάδα του καταρτούσαν οι Χαρ. Γιανναδάκης, Ι. Ανδρεαδάκης, Ν. Τσικαλάς, Βιδάκης, Αντ. Δομαλάκης ή Φασουλάκης, Δημ. Δομαλάκης ή Βασαλάκης, Εμμ. και Ι. Γωνιανάκης, Μεν. Ξυλούρης και Γ. Γιανναδάκης κ.α.. Στις 23 Ιουνίου του 1942, ο αρχηγός Σατανάς έφυγε για τη Μέση Ανατολή για δεύτερη φορά, όπου και πέθανε στο νοσοκομείο της

---

⁷⁰ Κάββος, ό.π., σ. 53.

⁷¹ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη, *Κατάσταση δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Εκθεσις Πολεμικής δράσεως της ομάδος Πετρακογιώργη εν Κρήτη 6/6/1941 έως 11/10/1944», Ηράκλειο 1944.

⁷² Παπαγιαννάκης, Κρήτη, σ. 224.

⁷³ Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Εκκλησία και Αντίσταση: Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης στις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων σχέσεις*, Κνωσός, Αθήνα 1993, σ. 42.

⁷⁴ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη, *Κατάσταση δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Κατάσταση Ονομαστικής της Δυνάμεως του Αντάρτικου Σώματος Γεώργιου Πετρακογιώργη», Ηράκλειο 15 Σεπτεμβρίου 1945.

⁷⁵ Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Ηρώες και δαίμονες: Η Εθνική Αντίσταση του Κρουσώνα*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2013, σ. 6.

⁷⁶ Παπαγιαννάκης, Κρήτη, σ. 230.

Αλεξάνδρειας. Μετά τον θάνατο του αρχηγού ανέλαβε ο Γιάννης Ανδρεαδάκης και από το 1944 και μετά ο Μενέλαος Ξυλούρης⁷⁷.

Προς το τέλος του Απριλίου 1941, 9 στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος δραπέτευσαν από τη Φολέγανδρο, έφτασαν στο Ηράκλειο και στις 15/16 Ιουνίου 1941 δυο μέλη εξ αυτών ίδρυσαν στο χωριό Μάραθος του Ηράκλειου, το Παγκρήτιο Απελευθερωτικό Μέτωπο (Π.Α.Μ). Η οργάνωση αυτή αργότερα προσχώρησε στο Ε.Α.Μ.⁷⁸. Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και ο Εθνικός Λαϊκός Αντιστασιακός Στρατός (ΕΛΑΣ) δεν ήταν κρητικές οργανώσεις, αλλά παρουσιάστηκαν στην Κρήτη από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.) στο πλαίσιο της εθνικής αντίστασης⁷⁹. Στο ΕΑΜ Κρήτης, πρώτος αρχηγός ανέλαβε ο Εμμ. Μπαντουβάς, ενώ αργότερα τον ρόλο αυτόν ανέλαβε ο Εμμ. Μάντακας. Στα τέλη του 1942, οργανώθηκε η πρώτη ένοπλη αντάρτικη ομάδα του ΕΑΜ με πρωτεργάτες τον Μ. Τσαμαντάκη και τους τέσσερις γιους του, Νίκο, Παναγιώτη, Μιχάλη και Δημήτρη Τσαμαντάκη. Αργότερα, εντάχθηκαν και οι Μπολουδάκης, Κ. Βουλγαράκης, Ι. Κουτσογιαννάκης, Μ. Λουλουδάκης, Στ. Μπολουδάκης, Μ. Μανωλαράκης, Β. Παπουτσάκης και Δράκος Δρακακάκης. Το καλοκαίρι του 1943 προσχώρησαν στην ομάδα κι άλλοι⁸⁰.

Στα Χανιά στις 7 Ιουνίου 1941, δημιουργήθηκε η πρώτη πολιτική αντιστασιακή οργάνωση με πρωτοβουλία του Ιωάννη Ν. Παϊζή, είχε την ονομασία Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης (ΑΕΑΚ) και λειτούργησε, έως τον Φεβρουάριο του 1943, με συνεργάτες που εκπροσωπούσαν τα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο. Ακόμα, στην αντίσταση συγκαταλέγεται η ομάδα Κορφών- Γωνιών Μαλεβιζίου με αρχηγό τον Ανδρέα Νάθενα και ιδρυτικό μέλος τον Ι. Δραμουντάνη. Σύμφωνα με ονομαστική κατάσταση της ομάδας, η οποία βρίσκεται στο αρχείο του Πετρακογιώργη, μεταξύ άλλων συμμετείχαν στην εν λόγω ομάδα οι Οδ. Νάθενας, Ι. Μιχαλάκης, Γ. Μαρκογιαννάκης, Ν. Βρέτζος, Ν. Χριστοδουλάκης, Ι. Μπαντερής κ.α.⁸¹. Η ομάδα που συστάθηκε στη συγκεκριμένη θέση, εκτός των άλλων δράσεων της, αποτελούσε φυλάκιο προειδοποίησης για την περιοχή των Ανωγείων. Η ομάδα στόχευε στην διενέργεια δολιοφθορών, στην αποτροπή επιστράτευσης εργατών, στην συγκέντρωση και φροντίδα Συμμάχων, στη συλλογή

---

⁷⁷ Θεοδωράκης, ό.π., σ.53.

⁷⁸ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 51.

⁷⁹ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 217.

⁸⁰ Κουκουνάς, ό.π., σ. 88, 90.

⁸¹ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη, *Κατάστασις δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Ονομαστική Κατάστασις των αναρτητών της αντάρτικης ομάδος Γωνιών Μαλεβυζίου», Γωνιές Μαλεβυζίου 20 Σεπτεμβρίου 1945.

πληροφοριών για τους Συμμάχους, καθώς και στην αναπτέρωση του ηθικού του ντόπιου πληθυσμού. Αργότερα την αρχηγεία της ομάδας ανέλαβε ο Θωμάς Νάθενας⁸².

Η σύσταση της Εθνικής Οργάνωσης Κρήτης (Ε.Ο.Κ.) ήταν αποτέλεσμα της σύμπτυξης των Εθνικών Οργανώσεων, Ομάδων και αντάρτικων σωμάτων⁸³. Στη 1 Οκτωβρίου 1942 ο Ντανμπαμπίν ανήγγειλε την δημιουργία της ΕΟΚ⁸⁴. Η ένωση της ομάδας επήλθε σταδιακά και η σύμπτυξη έγινε πράξη, τελικά, τον Αύγουστο του 1943⁸⁵. Η ίδρυση της ΕΟΚ προσέφερε μία εναλλακτική κατεύθυνση, σε σχέση με την προοδευτική επέκταση του ΚΚΕ/ΕΑΜ/ΕΛΑΣ⁸⁶ και στο όνομα τοποθετούνταν το αρχικό γράμμα της ονομασίας κάθε νομού, ΕΟΚ/Η για τον νομό Ηρακλείου, όπου εντασσόταν και οι αντιστασιακές οργανώσεις του Ν. Λασιθίου, ΕΟΚ/ΕΟΡ/Ρ για τον νομό Ρεθύμνου και ΕΟΚ/Χ για τον νομό Χανίων. Η ΕΟΚ Ηρακλείου διοικούνταν από τον καθηγητή Εμμ. Πετράκη, τους ιατρούς Μεν. Λιγνό, Κων. Βρετάκη, Στυλ. Γιαμαλάκη, τον Κων. Πολυχρονάκη, τον Γ. Καστριανάκη και τον Ευγ. Ψαλλιδάκη⁸⁷. Σκοποί της οργάνωσης ήταν η ενίσχυση του συμμαχικού αγώνα, η συγκέντρωση και η μετάδοση πληροφοριών, η οργάνωση πυρήνων στην ύπαιθρο και η δημιουργία νέων αντάρτικων ομάδων στα βουνά, η οργάνωση και διεκπεραίωση σαμποτάζ, καθώς και η έκδοση δελτίων πληροφοριών. Η ΕΟΚ έχοντας αρχηγούς και Επιτροπές ανά νομό, βασίστηκε στη στενή συνεργασία των μελών της και έδρασε για την επιτυχία των σκοπών της οργάνωσης⁸⁸.

Άλλες αντιστασιακές ομάδες, που οργανώθηκαν, ήταν η Παγκρήτια Οργάνωση Ελευθέρων Νέων (Π.Ο.Ε.Ν.), η οποία ιδρύθηκε στα Χανιά τον Μάρτιο του 1942 και διέθετε Νομαρχιακές Επιτροπές και Οργανώσεις με δράση και στους υπολοίπους νομούς της Κρήτης. Όταν αργότερα ιδρύθηκε η Εθνική Πανελλήνια Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.), η Π.Ο.Ε.Ν. συγχωνεύθηκε σε αυτήν. Η δράση τους βασιζόταν σε επιρροές του ΕΑΜ/ΚΚΕ και περιλάμβανε τη διανομή προκηρύξεων και συνθημάτων, την έκδοση και κυκλοφορία εντύπων και δελτίου ειδήσεων κ.α.⁸⁹. Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά, στην Ε.Π.Ο.Ν. Αχαρνών στο Ηράκλειο, την ίδρυση της οποίας ανέλαβε, στις αρχές του

---

⁸² Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη, *Κατάσταση δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Αντάρτικη ομάς Θωμά Γ. Νάθενα Γωνιών- Κορφών Μαλεβυζίου. Έκθεσις της δράσεως της άνω ομάδος κατά το διάστημα της Εθνικής αντιστάσεως 1941-1945», Γωνιές Μαλεβυζίου 1945.

⁸³ Στο ίδιο, σ. 206.

⁸⁴ Κοκονάς Νίκος Αλεξ., *Κρήτη 1941-1945: Αντίσταση. Συμμαχικές Αποστολές. Η Βρετανική Έκθεση*, Ρέθυμνο 1993, σ. 209-210.

⁸⁵ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 206.

⁸⁶ Κοκονάς, *Κρήτη 1941-1945*, σ. 209.

⁸⁷ Νάθενας, *Άγνωστοι Πτωχάι της Εθνικής Αντιστάσεως 1941-1945*, Αθήνα 1978, σ. 145.

⁸⁸ Κάββος ό.π., σ. 269.

⁸⁹ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 233-234.

1943, ο Νίκος Κολομβοτσάκης, όπου εντάχθηκαν νέοι και νέες, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω⁹⁰.

Σπουδαία θέση στον αντιστασιακό αγώνα, κατέχει και η Εκκλησία, όπως θα αναδειχθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Συνοπτικά, θα γίνει αναφορά στις Μυστικές επιτροπές του παπά Νικολή Νεονάκη, που συγκροτήθηκαν τον Ιούνιο του 1941 και στην Εθνική Οργάνωση Χριστιανικής Αλληλεγγύης (ΕΟΧΑ). Επιπροσθέτως, σχηματίστηκαν στον νομό Ηρακλείου αντιστασιακοί πυρήνες, οι οποίοι είχαν τοπικό χαρακτήρα και ξεκίνησαν από το πλήρωμα της Εκκλησίας. Ειδικότερα, ο αντιστασιακός πυρήνας του Αντώνιου Μπετεινάκη, στις Αρχάνες Ηρακλείου, ιδρύθηκε το 1941 και επεκτάθηκε και σε άλλα χωριά, έχοντας οργανωμένο τον Αρχιμανδρίτη Δωρόθεο Τσαγκαράκη. Κάτι ανάλογο εντοπίστηκε και στην Επαρχία Πεδιάδος, με κέντρο την Επισκοπή Ηρακλείου. Ο αντιστασιακός αυτός πυρήνας συνεργαζόταν με τον Αλεξ. Ραπτόπουλο και τον Εμμ. Μπαντουβά⁹¹.

Το καλοκαίρι του 1944 συγκροτήθηκαν στα πλαίσια του ΕΑΜ, η Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ) και η Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ). Αξίζει να αναφερθεί, τέλος, ότι στην Αθήνα είχε δημιουργηθεί από τις αρχές του 1943, αντιστασιακή ομάδα με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη Πλευράκη και τον πρωτοδίκη Γ. Χατζάκη⁹². Η Εθνική Κρητική Οργάνωση (Ε.Κ.Ο.) εμφανίστηκε στις αρχές του 1943 και απαρτιζόταν από τους εγκατεστημένους στην Αθήνα Κρητικούς. Επεδίωκε τη φροντίδα, κυρίως, των στρατιωτών της 7ης Μεραρχίας, καθώς και τη σύσταση Εθνικών Ομάδων προς εξυπηρέτηση του αγώνα, είτε στην ηπειρωτική Ελλάδα, είτε στην Κρήτη. Ανάμεσα στις δράσεις της, σημαντική ήταν και η έκδοση της παράνομης εφημερίδας *Κήρυξ*⁹³.

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία, στην παθητική αντίσταση, κατά την οποία απλές πράξεις αντίστασης του κρητικού λαού δυσχέραιναν το έργο του γερμανικού στρατού. Δείγματα παθητικής αντίστασης αποτελούν η σκόπιμη καθυστέρηση των γερμανικών αμυντικών έργων, στα οποία συμμετείχαν κάτοικοι του νησιού στο πλαίσιο αγγαρειών, η άρνηση συστράτευσης με τον γερμανικό στρατό στο ρωσικό μέτωπο, η φροντίδα των

---

⁹⁰ Κολομβοτσάκης, *Αναμνήσεις από την 28 Οκτωβρίου 1940, την κατάληψη της Κρήτης, την Κατοχή και την ΕΠΟΝ στις Αρχάνες*, Ηράκλειο 2016, σ. 21.

⁹¹ Σανουδάκης- Σανούδος, *Εκκλησία και Αντίσταση*, σ. 63.

⁹² Κουκουνάς, *ό.π.*, σ. 102.

⁹³ Παπαγιαννάκης, *Κρήτη*, σ. 212.

τάφων Ελλήνων και Συμμάχων, από τις γυναίκες και άλλες ενέργειες που μαρτυρούν την αποφυγή συνεργασίας με τους εισβολείς⁹⁴.

Συνεπώς, με τη λήξη της Μάχης της Κρήτης, οργανώθηκε στην Κρήτη, και κυρίως στο Ηράκλειο, η εσωτερική αντίσταση, η οποία γενικεύθηκε στα χωριά του νομού. Στην αντιστασιακή δράση, εκτός από τις αντιστασιακές οργανώσεις που προαναφέρθηκαν, συμμετείχε και ο γυναικείος πληθυσμός του νησιού, αλλά και ο κλήρος⁹⁵. Στα πλαίσια του απελευθερωτικού αγώνα, ήταν απαραίτητο να κινητοποιηθούν άτομα από όλες τις ηλικιακές, πολιτικές και κοινωνικές ομάδες, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων⁹⁶. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, στην παρούσα εργασία, για την οργάνωση της αντίστασης αναφέρονται λίγοι, εκ των χιλιάδων υπερασπιστών του νησιού.

3.2 Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Κατά την διάρκεια της κατοχικής περιόδου, έδρασαν στον νομό Ηρακλείου αντιστασιακές ομάδες με αρχηγούς, οι οποίοι είχαν χωρίσει τον νομό σε περιοχές αντίστασης⁹⁷. Η δράση, που ανέπτυξαν οι ίδιοι και οι αντάρτες, που οργανώθηκαν κάτω από τις διαταγές τους, κλόνησε σημαντικά το ηθικό των Γερμανών, οι οποίοι ήταν ιδιαίτερος ανήσυχτοι με την έξαρση των σαμποτάζ. Ήταν γνωστό, άλλωστε, ότι η δραστηριότητα της συμμαχικής αεροπορίας, των σαμποτέρ, των ανταρτών και η προσέγγιση των πλωτών μέσων στις νότιες πλευρές του νησιού, βασιζόταν στο δίκτυο πληροφοριών, καθώς και στην αρωγή των Κρητικών⁹⁸. Παρακάτω, θα αναφερθούν ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα αντιστασιακής δράσης στον νομό Ηρακλείου, από τις αντιστασιακές ομάδες.

Σημαντική δράση της Εθνικής Αντίστασης στο Ηράκλειο αποτέλεσε η οργάνωση των σαμποτάζ στα αεροδρόμια Καστελλίου, Ηρακλείου και Τυμπακίου. Η δράση των σαμποτέρ και όλες οι λεπτομέρειες οργανώθηκαν από το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Οι ομάδες ανταρτών πλαισιώθηκαν από Άγγλους και Έλληνες σαμποτέρ και

---

⁹⁴ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 50.

⁹⁵ Θεοδωράκης, ό.π., σ.72.

⁹⁶ Κάλας, ό.π., σ. 17.

⁹⁷ Λεμονάκης, ό.π., σ. 63.

⁹⁸ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 76.

η συγκρότηση τους ήταν μυστική, ώστε να μην γίνει διαρροή πληροφοριών⁹⁹. Η νύχτα της 7ης προς 8η Ιουνίου 1942 επιλέχθηκε για το σαμποτάζ και των τριών αεροδρομίων ταυτόχρονα¹⁰⁰.

Στο αεροδρόμιο Καστελλίου, το σχέδιο εξελίχθηκε, τελικά, την 9^η προς 10^η Ιουνίου. Η ομάδα που συμμετείχε απαρτιζόταν από δύο Νεοζηλανδούς, δύο Αυστραλούς και από τους ντόπιους αντάρτες Βασ. Δραμουντάνη, Κίμ. Ζωγραφάκη, Γ. Δανδουλάκη, Κ. Μαυραντωνάκη και Γ. Ψαράκη. Η ομάδα διεκπεραίωσε το σαμποτάζ με επιτυχία, καταστρέφοντας 8 γερμανικά αεροσκάφη και ανατινάζοντας τις αποθήκες καυσίμων που θα χρησιμοποιούνταν από τους Γερμανούς στο αφρικανικό μέτωπο¹⁰¹.

Στο αεροδρόμιο Ηρακλείου, η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε, λίγο αργότερα, τη νύχτα της 13^{ης} προς 14^η Ιουνίου 1942. Το σαμποτάζ οργανώθηκε στο Κάιρο και συμμετείχαν σαμποτέρ Άγγλοι, Γάλλοι και ο Έλληνας ανθυπολοχαγός Κώστας Πετράκης. Τα ξημερώματα της 11^{ης} Ιουνίου του 1942, αποβιβάστηκαν στη βόρεια ακτή της Κρήτης, κοντά στο Ηράκλειο με ελληνικό υποβρύχιο. Τη νύχτα της 13^{ης} Ιουνίου πραγματοποιήθηκε το σαμποτάζ, καταστράφηκαν ολοκληρωτικά 12 αεροπλάνα μαζί και ανατινάχτηκαν οι αποθήκες καυσίμων τους. Οι απώλειες αυτές ήταν αισθητό πλήγμα για τον γερμανικό στρατό, καθώς τα αεροσκάφη αυτά προορίζονταν για τη μάχη του Ελ Αλαμίν¹⁰². Αξίζει να σημειωθεί, ότι το συγκεκριμένο σαμποτάζ συνδέεται με την εκτέλεση 50 ατόμων, ως αντίποινο, στις 14 Ιουνίου 1942. Ο αριθμός αυτός ήρθε να συμπληρώσει την εκτέλεση 12 ατόμων που πραγματοποιήθηκε στις 3 Ιουνίου του ίδιου έτους¹⁰³ και σχετίστηκε με την απόπειρα δολοφονίας επώνυμων συνεργατών του κατακτητή. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη λογική της συλλογικής ευθύνης, οι 62 μάρτυρες εκτελέστηκαν σε αντίποινα για πράξεις αντίστασης¹⁰⁴.

Στο αεροδρόμιο Τυμπακίου, ο ομάδα των σαμποτέρ αποτελούνταν από δύο Άγγλους και δύο Αυστραλούς, με οδηγό τον Μύρωνα Σαμαρείτη. Βοηθητικό ρόλο είχαν

---

⁹⁹ Θεοδωράκης, ό.π, σ. 169-170.

¹⁰⁰ Καλογεράκης, Γεώργιος Α., «13 Ιουνίου 1942: Το σαμποτάζ του αεροδρομίου Ηρακλείου που συντάραξε την κατεχόμενη Ευρώπη», 11 Ιουνίου 2018, <https://www.patris.gr/2018/06/11/13-ιουνιου-1942-to-sampotaz-toy-aerodromiou-irakleiou/> (ημερομηνία πρόσβασης: 11 Νοεμβρίου 2019).

¹⁰¹ Θεοδωράκης, ό.π, σ. 171.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 170.

¹⁰³ Χρηστάκης, Γεώργιος, & Στεφανάκη Κ.Γ. (συν.), *Επαρχία Βιάννου 1941-1945 (Το ολοκαύτωμα του 1943)*, Σύλλογος Βιαννιτών Ηρακλείου «Ο Πατούχας», Ειδική Έκδοση «Βιαννιτικών νέων» Αρ. 8, Ηράκλειο 2000, σ. 161-169.

¹⁰⁴ Ανδρικήκης, Αλέκος Α., «Ιστορικό Αφιέρωμα: Η θυσία των 62 Μαρτύρων και ο ηρωικός Δήμαρχος Μηνάς Γεωργιάδης», 7 Ιουνίου 2010, <https://archive.patris.gr/articles/180868/116595> (ημερομηνία πρόσβασης: 30 Νοεμβρίου 2019).

τα στελέχη της αντίστασης που συμμετείχαν στα δύο προηγούμενα σαμποτάζ. Η αποστολή αυτή δεν είχε την αναμενόμενη κατάληξη, διότι δεν υπήρχαν αεροπλάνα. Πρωτύτερα, οι αποθήκες καυσίμων των Γερμανών στην περιοχή είχαν καταστραφεί, λόγω βομβαρδισμού από τα συμμαχικά αεροπλάνα. Τα τρία αυτά σαμποτάζ αποτυπώνουν την όψη της κρητικής αντίστασης και τη δραστηριοποίηση των Κρητικών, οι οποίοι μαζί με τους Βρετανούς ενέμεναν στον στόχο της αντίστασης, ενάντια στους εισβολείς¹⁰⁵.

Επίσης, στα μέσα του Ιουνίου 1942, διενεργήθηκε σαμποτάζ στις αποθήκες καυσίμων στο χωριό Πεζά Ηρακλείου. Στην περιοχή αυτή, οι Γερμανοί είχαν εγκαταστήσει αποθήκες καυσίμων και πολεμοφοδίων, τα οποία προορίζονταν για το μέτωπο της Αφρικής. Για τη διεκπεραίωση του συγκεκριμένου σαμποτάζ, σημαντική ήταν η βοήθεια της Αντ. Μαθιουδάκη και της ομάδας Ιεράπετρας υπό τον Αντ/ρχη Γ. Ινιωτάκη. Οι αποθήκες στα Πεζά, τελικά, καταστράφηκαν με επιτυχία, από συμμαχικά βομβαρδιστικά αεροπλάνα. Η Αντ. Μαθιουδάκη φυγαδεύτηκε από Άγγλους αξιωματικούς, αργότερα, στην Αίγυπτο για να σωθεί¹⁰⁶.

Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Δημητρίου Γ. Λεμονάκη, μέλος της ομάδας του Γρηγοράκη, ένα άλλο δείγμα της δραστηριότητας των ανταρτών του νομού Ηρακλείου, αποτελεί το σαμποτάζ που πραγματοποιήθηκε στα χωριά Σίββας, Δαφνές, Βενεράτο, Αυγενική και Κεράσα, στις 22 Ιουλίου 1944. Στόχος ήταν η καταστροφή των καυσίμων που βρίσκονταν στις αποθήκες των χωριών. Η προπαρασκευή των σαμποτάζ ξεκίνησε τον Μάιο του 1944, με επικεφαλής εκπαιδευμένους σαμποτέρ Άγγλους αξιωματικούς και αντάρτες, από τις ομάδες οπλαρχηγών Γρηγοράκη «Σατανά», Μπαντουβά, Πετρακογιώργη και Μιχάλη Ξυλούρη. Η αποστολή επετεύχθη, αφού μέσα σε λίγα λεπτά ανατινάχτηκαν όλες οι αποθήκες, καθώς και τα βαρέλια που περιείχαν βενζίνη. Το συγκεκριμένο περιστατικό αποτέλεσε τεράστιο πλήγμα για τους Γερμανούς, αφού από τις αποθήκες αυτές γινόταν ο ανεφοδιασμός σε καύσιμα σε ολόκληρο το μέτωπο της Μέσης Ανατολής¹⁰⁷.

Τέλος, η Εθνική Αντίσταση, στο πλαίσιο αποδυνάμωσης του ηθικού των Γερμανών, πραγματοποίησε και μικρότερα σαμποτάζ, αλλά και δολιοφθορές. Ειδικότερα, στις 17 Αυγούστου 1942, στην περιοχή «Εφτά Πόροι», στην περιφέρεια της

---

¹⁰⁵ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 171.

¹⁰⁶ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 75-76.

¹⁰⁷ Λεμονάκης, ό.π., σ. 126.

Αγίας Γαλήνης, 20 αντάρτες από την περιοχή του Ψηλορείτη, με αρχηγούς τον Αντώνη Κρυοβρυσανάκη ή Ηλιαντώνη και τον Διονύσιο Φραγκαδάκη, ανατίναξαν τις εγκαταστάσεις του γερμανικού Φυλακίου της περιοχής, προκαλώντας τον θάνατο 14 Γερμανών. Το ίδιο έτος, στη θέση «Πρινιανά χαρακιά» Μαλεβιζίου, 15 αντάρτες με αρχηγό των Αγησίλαο Πετράκη ανατίναξαν μέρος του οδικού δικτύου Ηρακλείου-Τυμπακίου, αποκόπτοντας τη συγκοινωνία. Παράλληλα, πέτυχαν την καταστροφή δυο γερμανικών αυτοκινήτων, σκοτώνοντας τους επιβαίνοντες. Η ίδια ομάδα, αργότερα, κατέβηκε στο χωριό Αυγενική, ανατινάζοντας τις βενζιναποθήκες των Γερμανών που βρίσκονταν στην περιοχή, καταστρέφοντάς τις¹⁰⁸.

Στο χωριό Γέργερη την ίδια εποχή, 18 αντάρτες με αρχηγούς τους Εμμ. Τσικριτσή ή Σκουρομανώλη και τον Εμμ. Βεισάκη ή Μανουσομανώλη κατέστρεψαν μια αποθήκη ελαστικών αυτοκινήτων, γεγονός που επέφερε την ομαδική εκτέλεση 20 αθώων πολιτών του χωριού Γέργερης. Την ίδια χρονιά, στο χωριό Ζαρό Καινουργίου, με ειδική εντολή του Στρατηγείου, της Μέσης Ανατολής οργανώθηκε επιχείρηση εναντίον του Γερμανικού Φρουραρχείου, με σκοπό τον αποδεκατισμό των Γερμανών που παρενοχλούσαν τους αντάρτες που βρίσκονταν στις πλαγιές του Ψηλορείτη. Αρχηγός της ντόπιας ομάδας ήταν ο ίδιος ο Πετρακογιώργης, που οδήγησε εκείνη τη νύχτα τους Ζαργιανούς αντάρτες, Γ. Χαραλαμπίακη, Εμμ. Βεισάκη, Εμμ. Τσικριτσή, Γ. Καργάκη και τον Αρτ. Ταμπακάκη. Η επιχείρηση έληξε με επιτυχία για τους αντάρτες, αφού αποδεκατίστηκε μεγάλος αριθμός Γερμανών¹⁰⁹.

Με βάση τα παραπάνω δείγματα αντιστασιακού αγώνα, διαπιστώνεται ότι ο κρητικός λαός δεν παρέμεινε άπραγος μπροστά στην κατάληψη της Κρήτης από τον γερμανικό στρατό. Στον νομό Ηρακλείου παρατηρήθηκε η πυκνότερη δράση της Εθνικής Αντίστασης, που πλαισιώθηκε από σαμποτάζ και δολιοφθορές¹¹⁰. Οι Γερμανοί, βλέποντας πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος της Εθνικής Αντίστασης, εφάρμοζαν αντίποινα προχωρώντας σε ομαδικές εκτελέσεις ή σε μεμονωμένες εκτελέσεις των οικείων προσώπων των ανταρτών. Για παράδειγμα οι Γερμανοί, δείχνοντας την εκδικητικότητα τους, τον Μάιο του 1942 πυρπόλησαν στο χωριό Κρουσώνα 17 σπίτια και συνέλαβαν την ίδια μέρα 200 άνδρες και γυναίκες μεταφέροντάς τους στο στρατόπεδο του Ηρακλείου. Αφησαν ελεύθερους εκατό και τους υπόλοιπους τους

---

¹⁰⁸ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 174-175.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 176.

¹¹⁰ Κουκουνάς, ό.π., σ. 89.

έκλεισαν στη φυλακή ή τους έστειλαν σε διάφορα στρατόπεδα της Γερμανίας (Νταχάου κτλ). Από αυτούς που έστειλαν στη Γερμανία ακόμα και σήμερα είναι άγνωστο το σημείο ταφής ή ο τρόπος θανάτου τους¹¹¹. Συνεπώς, οι δράσεις των ανταρτών, η οργάνωση της Εθνικής Αντίστασης, η συμμετοχή ηλικιωμένων, παιδιών και γυναικών, καθώς και οι γερμανικές ενέργειες αποτυπώνουν το κλίμα της εποχής εκείνης¹¹².

3.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Ο ρόλος της γυναίκας, κατά την κατοχική περίοδο στην Κρήτη, υπήρξε διακριτός. Συγκεκριμένα σε πολλές περιπτώσεις έδρασε κάτω από της υπηρεσίες της Εθνικής Αντίστασης¹¹³, περιέθαλψε στα σπίτια αντάρτες ή Συμμάχους, τροφοδότησε, με τη βοήθεια παιδιών, τους αντάρτες που κρύβονταν και ανέλαβε το ρόλο της νοσοκόμας προς τους τραυματισμένους¹¹⁴. Πέραν αυτών, συμπαραστάθηκε στους άνδρες, ανέλαβε όλες τις ευθύνες του σπιτιού και συνέβαλε στην εμψύχωση και στην αναπτέρωση του ηθικού όλων εκείνων που αγωνίζονταν. Κατά τη διάρκεια της Μάχης και της Κατοχής, έχασαν τη ζωή τους στην Κρήτη, συνολικά 1.113 γυναίκες. Παρότι είναι δύσκολο να γίνει ονομαστική αναφορά σε όλες τις γυναίκες που χάθηκαν, παρακάτω θα μνημονευτούν ορισμένα σημαντικά πρόσωπα της γυναικείας αντίστασης στην Κρήτη και κυρίως του Νομού Ηρακλείου¹¹⁵.

Αξίζει να ειπωθεί, ότι η πρώτη πράξη ατομικής αντίστασης ανήκει σε μια γυναικά, την Ευαγγελία Παναγ. Πολιουδάκη στο χωριό Αστέρι Ρέθυμνου, στις 3 Ιουνίου 1941, όταν μετα από πάλι με έναν αλεξιπτωτιστή, την σκότωσε. Η Τερψιχόρη Χρυσουλάκη-Βλάχου και η Ελένη Μαρκετάκη ήταν και εκείνες δυο πρόσωπα που συμμετείχαν στην αντίσταση, βοηθώντας στην μεταβίβαση πληροφοριών, μέσω του ασύρματου, στην Μονή Τοπλού στο Λασιθί, κάτι για το οποίο εκτελέστηκαν στην Αγυιά Χανίων το 1944. Η Κατίνα Ελευθεράκη- Παπαδάκη, συνεργάστηκε στη Μονή Τοπλού με τις δυο προηγούμενες και συνελήφθη τον Μάιο του 1943, όποτε και φυλακίστηκε στην Αγυιά και έπειτα μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο Ουράνεμπουργκ της Γερμανίας¹¹⁶. Η

---

¹¹¹ Λεμονάκης, ό.π., σ. 95.

¹¹² Θεοδωράκης, ό.π, σ. 46.

¹¹³ Παναγιωτάκης, *Η γυναίκα*, σ. 275.

¹¹⁴ Παναγιωτάκης, *Ντοκουμέντα από τη Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης*, Ηράκλειο 2000, σ. 210.

¹¹⁵ Παναγιωτάκης, *Η γυναίκα*, σ. 276.

¹¹⁶ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 59, 201.

Βιργινία Γαλανουδάκη- Κανέλλου, από τον Άγιο Νικόλαο, διενεργούσε εράνους για την υποστήριξη των φτωχών, όμως στην ουσία με αυτόν τον τρόπο απέκρυπτε την τροφοδότηση που παρείχε στους αντάρτες. Συνελήφθη και καταδικάστηκε σε 3μηνη φυλάκιση¹¹⁷. Σπουδαία ήταν και η προσφορά της Ευανθίας Αλεξάκη - Μαραθιανάκη, με καταγωγή από το Ηράκλειο, η οποία κατά τα χρόνια 1941-1944, συνεργάστηκε με τον Βασίλη Ραφτόπουλο, πληροφοριοδότη της Ανεξάρτητης Ομάδας Ανωγείων στην πόλη του Ηρακλείου. Ως εργαζόμενη στο ζαχαροπλαστείο των αδελφών Ραφτόπουλου, είχε αναλάβει την παρακολούθηση των Γερμανών στη Γκεστάπο του Ηρακλείου¹¹⁸.

Ακόμα, συγκεκριμένα για τον νομό Ηρακλείου, αξίζει να αναφερθεί ότι μια γυναίκα, η Σταμούλη, μετέφερε πυρομαχικά, βοηθώντας έτσι την ελληνική πυροβολαρχία του Υπολοχαγού αυλητή στο Ηράκλειο, κατά τη διάρκεια της μάχης του Ηρακλείου. Συνελήφθη, όμως, από τους Γερμανούς και αφού πρώτα κακοποιήθηκε, της έκοψαν τους μαστούς και έπειτα εκτελέστηκε. Επίσης, η Μαρία Κατεχάκη, από το Σάρχο Μαλεβυζίου στο Ηράκλειο, συμμετείχε ενεργά, ως πληροφοριοδότη του Εμμ. Μπαντουβά και των ομάδων δολιοφθοράς Ηρακλείου και Ρεθύμνου, από τον Μάιο του 1942. Αργότερα, το Σεπτέμβρη του 1944 φυλακίστηκε και εκείνη στην Αγυιά και καταδικάστηκε σε 10ετή φυλάκιση, από την οποία απελευθερώθηκε τον Μάιο του 1945. Επιπροσθέτως, οι αδερφές Χρυσή και Άννα Μοσχολιανάκη συνελήφθησαν με την κατηγορία της παροχής βοήθειας σε Άγγλους στρατιώτες, μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο Ζέμουν κοντά στο Βελιγράδι, από εκεί στο Άουσβιτς στην Πολωνία και τέλος, στο στρατόπεδο του Ράβενσμπουργκ, όπου εργάστηκαν σκληρά σε πολεμικά εργοστάσια, έως τον Μάη του 1945, όποτε και δραπέτευσαν από το στρατόπεδο¹¹⁹.

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία, στην Ευαγγελία Κλάδου, από τα Ανώγεια Μυλοποτάμου, που οργανώθηκε στην αντίσταση από τα πρώτα μέλη της και αναδείχθηκε από τα πιο ενεργά στελέχη του ΕΑΜ και του Κ.Κ.Ε. Μετά από λίγο κατέφυγε στα βουνά, όπου πήρε τον τίτλο της Καπετάνισσας. Συνελήφθη και εκτελέστηκε από κυβερνητικό και παρακρατικό απόσπασμα, στα Χανιά, στις 6 Δεκεμβρίου 1949¹²⁰. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το αρχείο του Μουρέλλου, καταγράφεται περιστατικό ανεύρεσης δύο πτωμάτων νεαρών κοριτσιών της οικογένειας Σκουλάδων, ηλικίας 13 και 15 ετών, στην

---

¹¹⁷ Παναγιωτάκης, *Η γυναίκα*, σ. 328.

¹¹⁸ Καλογεράκης, Γεώργιος Α., «Gestapo (GEheime STAats POLizei) Ηρακλείου (Ευανθία Αλεξάκη - Μαραθιανάκη)», 14 Ιανουαρίου 2019, <https://www.patriis.gr/2019/01/14/gestapo-geheime-staats-polizei-irakleioy/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 20 Μαρτίου 2019)

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 277.

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 277-278, 282.

περιοχή Αγίου Μύρωνα Ηρακλείου. Οι δύο νεαρές συνελήφθησαν από το γερμανικό απόσπασμα στην περιφέρεια Ανωγείων και μεταφέρθηκαν στον Κρουσώνα στο Φυλάκειο του Αγίου Μύρωνα. Εκτελέστηκαν την νύχτα της 6^{ης} με 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1944 με την κατηγορία της υπόθαλψης ανταρτών¹²¹.

Άλλο ένα δείγμα ενεργής γυναικείας αντιστασιακής δραστηριότητας αποτελεί και το παράδειγμα της Μαρίας Ανδρουλάκη, η οποία συνδέθηκε με το δίκτυο του Γεώργιου Δουνδουλάκη¹²². Το σπίτι της αποτελούσε κέντρο κατασκοπευτικών δραστηριοτήτων και η ίδια, στηρίζοντας την οργάνωση, υποδεχόταν τους αγγελιοφόρους και έκρυβε πάνω της υλικό που δεν έπρεπε να γίνει αντιληπτό στους Γερμανούς. Μάλιστα, σε διάφορα σημεία του σπιτιού, έκρυβε εκρηκτικό υλικό, που προοριζόταν για σαμποτάζ¹²³. Τον Απρίλιο του 1943, η γερμανική κατασκοπεία βρέθηκε στα ίχνη του δικτύου και επρόκειτο να διεξάγει έρευνα στο σπίτι της Ανδρουλάκη. Η οργάνωση πληροφορήθηκε ότι έπρεπε να φύγει και η Μαρία Ανδρουλάκη πείστηκε να εγκαταλείψει το Ηράκλειο για να γλιτώσει τη ζωή της¹²⁴.

Επίσης, είναι άξια λόγου η ημέρα της 14^{ης} Αυγούστου 1944, μέρα η οποία σημαδεύεται από την εκτέλεση 19 γυναικών, σύμφωνα με το αρχείο Μουρέλλου, κατά τις ομαδικές εκτελέσεις στο χωριό Σκόρβουλα Ηρακλείου. Ειδικότερα, εκτελέστηκαν η Αγάπη Σταματάκη, η οποία ζήτησε να εκτελεσθεί μαζί με το σύζυγο της, η Αλεξάνδρα Λιανουδάκη, η Ελένη Στρατιδάκη, η Μαρία Στρατιδάκη, η Καλλιροή Κυριακάκη, η Ευσεβία Κυριακάκη και η Μαρία Μπαμπιονιτάκη, η οποία βλέποντας την κόρη της Κλεονίκη Κεφαλογιάννη στο απόσπασμα, ζήτησε να εκτελεσθεί η ίδια αντί της κόρης της, με αποτέλεσμα να εκτελεσθούν και οι δύο. Ακόμα, η Στυλιανή Τζαγκαράκη, η Ελευθερία Λιανουδάκη, Ευαγγελία Γιαννουλάκη, Μαρία Πουλινάκη, Μαρία Ανδρουλάκη, Χρυσή Πουλινάκη, Στυλιανή Λιανουδάκη, Μαρία Πουλινάκη, Στυλιανή Φουντουλάκη, Ειρήνη Σμαργιανάκη και Αικατερίνη Κυραλάκη¹²⁵.

---

¹²¹ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, Κατοχικά, Διοικητής Υποδιοικήσεως Χωροφυλακής Μαλεβυζίου προς την Διοίκησιν Χωροφυλακής εις Ηράκλειον, «Ανεύρεσις πτωμάτων δύο κορασίδων», αρ. 7/22-144, Ηράκλειο 9 Νοεμβρίου 1946.

¹²² Χατζηπατέρας, Ν. Κώστας, & Φαφαλιού, Σ. Μαρία (συν.), *Μαρτυρίες: Κρήτη 1941*, Κέδρος, Αθήνα 1993, σ. 457.

¹²³ Δουνδουλάκης, Ηλίας, Ταχατάκη, Ειρήνη & Ψαραδάκης, Γ. Βαγγέλης (επιμ.), *Αναμνήσεις από την αντίσταση και τη διαστημική δημιουργία*, Τυποκρέτα, Αρχάνες 2004, σ. 42.

¹²⁴ Κάββος, ό.π., σ. 160.

¹²⁵ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, Κατοχικά, Στυλιανός Μαυράκης προς τον Τύπο, «Τα θύματα της Κρήτης. Διά την Κυβέρνησιν και το Δικαστήριον των Εγκληματιών πολέμου», αρ. 7/22-70, Ηράκλειο 9 Νοεμβρίου 1946.

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά, στην επαρχία Βιάννου, όπου καταγραφήκαν πολλές νέες που οργανώθηκαν στη Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.), στο Ε.Α.Μ. ή σε γυναικείες οργανώσεις. Ενδεικτικά, θα αναφερθεί ο αριθμός των γυναικών που συμμετείχαν ενεργά στην αντίσταση στην επαρχία Βιάννου, βασισμένος στους ονομαστικούς καταλόγους του βιβλίου του Γ. Χρηστάκη που εκδόθηκε το 2000. Συγκεκριμένα, στον Άγιο Βασίλειο, όλες οι γυναίκες δραστηριοποιήθηκαν στον αντιστασιακό αγώνα με 37 πρωταγωνίστριες. Μάλιστα, το 1943 όλοι οι νέοι του χωριού ενταχθήκαν στην Ε.Π.Ο.Ν., αναμεσά στους οποίους αναφέρονται χαρακτηριστικά 21 Επονίτισσες. Στο χωριό Αμιρά πρωταγωνίστησαν 6 γυναίκες που συνεργάστηκαν με όλο τον γυναικείο πληθυσμό του χωριού. Στην Άνω Βιάννο και στον Βαχό ενταχθήκαν στον αγώνα 14 γυναίκες από το κάθε χωριό. Στο Καλάμι, επίσης, καταγράφηκαν 16 γυναίκες, ενώ στην Κάτω Βιάννο 9 γυναίκες και 5 Επονίτισσες. Στο Κεφαλοβρύσι πρωτοστατήσαν 8 γυναίκες στην Ε.Π.Ο.Ν. και στον Κρεββατά 15 στον Ε.Α.Μ.. Στο Πεύκο προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους αντάρτες νέοι και νέες της ΕΠΟΝ, όπου χαρακτηριστικά αναφέρονται 8 γυναίκες. Τέλος, στον Συκολόγο μεταξύ άλλων διακριθήκαν 3 γυναίκες στην ΕΠΟΝ, ενώ για την Σύμη αναφέρονται ενδεικτικά 6¹²⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ενεργής αυτής δράσης στη συγκεκριμένη περιοχή, αποτελεί η σύλληψη στις 27 Ιανουαρίου του 1943, 6 γυναικών από τον Βαχό, 6 γυναικών από τα Αμιρά, 5 από το Κεφαλοβρύσι, 2 από τον Κρεββατά και 11 από τον Άγιο Βασίλειο. Τις 30 αυτές γυναίκες συγκέντρωσαν στην Άνω Βιάννο, από όπου ελευθέρωσαν πολύ λίγες. Κατόπιν, τις μετέφεραν στο Ηράκλειο, απολύοντας λίγες ακόμη, οδηγώντας τις, τελικά, στις φυλακές της Αγυιάς των Χανίων, όπου κρατήθηκαν έως τον Μάρτιο του 1943. Στο διάστημα κράτησης τους υποχρεώθηκαν να κάνουν αγγαρείες, κάτι όμως που δεν τις πτόησε, αφού προέβησαν σε παθητική αντίσταση, καταστρέφοντας τις καλλιέργειες στις οποίες δουλεύαν¹²⁷. Αργότερα, μάλιστα στο ολοκαύτωμα της Βιάννου, ανάμεσα στα άτομα που εκτελέστηκαν τα 19 ήταν γυναίκες¹²⁸.

Ανάλογη δράση της Ε.Π.Ο.Ν. εντοπίζεται και στις Αρχάνες Ηρακλείου, όπου σύμφωνα με τον Κολομβοτσάκη, η προσφορά του γυναικείου τμήματος ήταν υψίστης σημασίας, αφού συγκέντρωναν τρόφιμα, ρουχισμό και μετέφεραν τον τύπο που εκδιδόταν από το ΕΑΜ και την Ε.Π.Ο.Ν. Από τα πρώτα γυναικεία μέλη που εντάχθηκαν

---

¹²⁶ Χρηστάκης, ό.π., σ. 161-169.

¹²⁷ Χρηστάκης, ό.π., σ. 154.

¹²⁸ Παναγιωτάκης, *Η γυναίκα*, σ. 278.

στην οργάνωση ήταν η Ειρήνη Μαρκοδημητράκη, η Ελευθερία Αδαμάκη, η Ξενούλα Τσομπανάκη και η Ειρήνη Ρεθυμνιωτάκη. Στην πορεία εντάχθηκαν και άλλες πολλές γυναίκες. Μετα από λίγο καιρό, σχεδόν όλη η νεολαία, άνω των 17 ετών, είχε οργανωθεί στην οργάνωση¹²⁹.

Συνοψίζοντας, οι γυναίκες της Κρήτης, κατά την περίοδο της κατοχής, ανέπτυξαν σημαντική αντιστασιακή δράση¹³⁰. Σε ολόκληρη την Κρήτη και ιδιαίτερος στο Ηράκλειο, καταγράφονται παραδείγματα της γυναικείας αντίστασης που εντοπίζονται σε επίπεδο περίθαλψης και τροφοδοσίας, στήριξης του σπιτιού, καθώς και ενεργής δράσης στις υπηρεσίες της Εθνικής Αντίστασης¹³¹. Η δραστηριοποίηση της γυναίκας εντοπίζεται, όπως προαναφέρθηκε, έντονα στην περιοχή της Επαρχίας Βιάννου Ηρακλείου και στην περιοχή των Αρχανών Ηρακλείου, μέσω της Ε.Π.Ο.Ν., του ΕΑΜ ή γυναικείων οργανώσεων.

3.4 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Ο ρόλος του κλήρου, στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, κατά το διάστημα 1941-1945, ήταν αποφασιστικής σημασίας σε όλη την Κρήτη. Επίσκοποι, απλοί κληρικοί και μοναχοί συμμετείχαν στην αντίσταση, ταγμένοι στο πλευρό του ντόπιου πληθυσμού¹³². Κατά την πρώτη περίοδο της Κατοχής, η μέριμνα και οι παρεμβάσεις της εκκλησίας προσανατολιστήκαν αφενός στην προσπάθεια χορήγησης αμνηστίας από τους Γερμανούς για τους συλληφθέντες και αφετέρου στην παροχή βοήθειας προς τους δεινοπαθούντες. Πέραν αυτού, οι κληρικοί πολέμησαν και οι ίδιοι, ενισχύοντας τον αγώνα απέναντι στον γερμανικό στρατό. Στο Ηράκλειο, συγκεκριμένα, η συμμετοχή του κλήρου στη μάχη, όχι μόνο αναπτέρωσε το ηθικό των κατοίκων, αλλά ενδυνάμωσε και τη θρησκευτική τους πίστη, καθώς θεωρούσαν ότι μαζί τους μάχεται και ο πολιούχος του Ηρακλείου Άγιος Μηνάς. Η άποψη αυτή ισχυροποιήθηκε, όταν γερμανική βόμβα που ρίχτηκε από αεροπλάνο πάνω στον Μητροπολιτικό ναό δεν εξερράγη¹³³.

---

¹²⁹ Κολομβοτσάκης, ό.π., σ. 71.

¹³⁰ Μητσοτάκης, Κυριάκος Ε., *Ηρωίδες της Κρήτης*, 1953, σ. 42.

¹³¹ Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 280.

¹³² Κάιλας, ό.π., σ. 18.

¹³³ Σανουδάκης- Σανούδος, *Εκκλησία και Αντίσταση*, σ. 20, 96-97.

Ο πρώτος κληρικός, που εκτελέστηκε στην Κρήτη και γενικά στον ελλαδικό χώρο, ήταν ο Αρχιμανδρίτης Φώτιος Θεοδοσάκης από το Σκαλάκι Ηρακλείου¹³⁴. Ο εν λόγω Αρχιμανδρίτης συμμετείχε στη μάχη της Πύλης του Ιησού «Καινούργια Πόρτα», μέσα στην πόλη του Ηρακλείου και στο Σκαλάκι. Ο Φώτιος συνέχισε με την ομάδα του να δίνει μάχες στο Σκαλάκι, έως και την 1^η Ιουνίου 1941¹³⁵. Μετά την λήξη των πολεμικών επιχειρήσεων στην Κρήτη, στο πλαίσιο αντιποίνων, οι Γερμανοί στις 4 Ιουνίου 1941 τον συνέλαβαν και τον εκτέλεσαν, μαζί με άλλους Κρητικούς. Δύο μήνες αργότερα, στη 1^η Αυγούστου 1941, στα Χανιά εκτελέστηκε ο ιερέας Εμμανουήλ Ν. Κουκουράκης, μαζί με 117 αγωνιστές. Ο Φώτιος Θεοδοσάκης και ο Εμμανουήλ Κουκουράκης είναι οι δύο πρώτοι που εκτελέστηκαν από τον χώρο του κλήρου¹³⁶.

Το 1941, ανέλαβε τη θέση του Μητροπολίτη Κρήτης στον Άγιο Τίτο Ηρακλείου, ο Επίσκοπος Αρκαδίας Βασίλειος Μαρκάκης, αντικαθιστώντας τον Τιμόθεο Βενέρη¹³⁷. Στα πλαίσια ενίσχυσης του πατριωτικού αισθήματος κληρικών και κατοίκων της Κρήτης, στις 25 Μαρτίου 1942, καταφέρθηκε εναντίον των Γερμανών, με αποτέλεσμα την επόμενη μέρα να συλληφθεί και να εξοριστεί στην Αθήνα, όπου παρέμεινε έως και την απελευθέρωση. Στο μεταξύ, αντικαταστάθηκε από τον Ευγένιο Ψαλλιδάκη¹³⁸, ο οποίος όταν κλήθηκε στο Ηράκλειο να κατονομάσει όσους επρόκειτο να εκτελεστούν, αρνήθηκε και πρότεινε να εκτελεστεί ο ίδιος. Συμμετείχε ενεργά στο αντάρτικο και το 1944, έγινε μέλος της Νομαρχιακής Επιτροπής της Εθνικής Οργανώσεως Κρήτης στο Ηράκλειο¹³⁹.

Ένας ακόμα ιερέας που έδρασε στην αντίσταση, συμμετέχοντας στο ένοπλο αντάρτικο ήταν και ο Νικ. Νεονάκης στο χωριό Βαγωνιά Ηρακλείου. Κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης ήταν επικεφαλής της πολιτοφυλακής του χωριού. Τον Ιούνιο του 1941 δημιούργησε δυο μυστικές Επιτροπές, ανδρών και γυναικών με σκοπό την περίθαλψη όσων Άγγλων και Ελλήνων στρατιωτών είχαν καταφύγει στην Μεσσαρά και στην συνέχεια τη μεταφορά τους, στη Μέση Ανατολή. Παράλληλα, στις Ατσιπάδες Ηρακλείου ο παπα- Γιώργης Πλεύρης οργάνωσε ομάδα, που στόχος της ήταν η παροχή

---

¹³⁴ Κάιλας, ό.π., σ. 87.

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 20.

¹³⁶ Κάιλας, ό.π., σ. 87.

¹³⁷ Σανουδάκης- Σανούδος, *Εκκλησία και Αντίσταση*, σ. 17.

¹³⁸ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 184.

¹³⁹ Σανουδάκης- Σανούδος, *Εκκλησία και Αντίσταση*, σ. 20, 152.

βοήθειας στους Άγγλους, που είχαν παραμείνει στο νησί. Η ομάδα στην πορεία μετατράπηκε σε ομάδα αντίστασης με επικεφαλής τον ίδιο¹⁴⁰.

Είναι σημαντικό να γίνει αναφορά στον Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτο Σμυρنيωτάκη, ο οποίος υπηρετούσε στη Μονή των Αγίων Αποστόλων, στο χωριό Άνω Καστελλιανά του Ηρακλείου. Ήταν ενταγμένος στην αντάρτικη ομάδα του Εμμ. Μπαντουβά και συμμετείχε ενεργά στην εθνική αντίσταση της περιόδου εκείνης, κρύβοντας στο Μοναστήρι Βρετανούς συμμάχους. Στο αρχείο του Μουρέλλου, βρίσκονται ευχαριστήριες επιστολές προς τον εν λόγω κληρικό για την προσφορά του προς τους συμμάχους¹⁴¹. Επί παραδείγματι, επιστολή του Πάτρικ Λη Φέρμουρ, επισημαίνει την καθοριστικής σημασίας στάση του Αρχιμανδρίτη, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης Γερμανών στρατιωτών στο Μοναστήρι και παράλληλα την απόκρυψη του εν λόγω Βρετανού Ταγματάρχη στο υπόγειο¹⁴².

Ρόλος της Εκκλησίας ήταν, ακόμα, η μεσολάβηση για την επικοινωνία της Κρήτης με την εξόριστη Ελληνική κυβέρνηση και το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Η επικοινωνία αυτή ήταν σημαντική, αφού έπρεπε να γίνει συντονισμός του αντάρτικου και να διευθετηθεί η φυγάδευση των Συμμάχων και Ελλήνων στρατιωτών. Έτσι, εκπρόσωποι της Εκκλησίας συνεργάστηκαν με ανθρώπους των οργανώσεων, Μπαντουβά και Ραπτόπουλου και βοηθήσαν στη σύνδεση τους με την Ελληνική Κυβέρνηση. Προσωπικότητα που συνέβαλε στο εν λόγω έργο ήταν και ο προαναφερθείς παπα- Νικολής Νεονάκης, ο οποίος συνδέθηκε με την επισκευή καΐκιού και τη συμβολή του στη μεταφορά, στις 14 Σεπτεμβρίου 1941, των Ραπτόπουλου, Δεληβασίλη, Φάκαρου και άλλων στην Αλεξάνδρεια, με σκοπό την επαφή τους με τις ελληνικές υπηρεσίες εκεί¹⁴³.

Καθοριστικής σημασίας ήταν, ακόμα, οι παρεμβάσεις της Εκκλησίας υπέρ των κρατουμένων. Οι κάτοικοι της Κρήτης συμμετείχαν σε καταναγκαστικά έργα «αγγαρείες», όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν απάνθρωπες. Οι εργαζόμενοι αυτοί ήταν ένα είδος κρατουμένων. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο κλήρος μεσολαβούσε για την

---

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 62, 154-155.

¹⁴¹ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, Κατοχικά, Αλέξη Ταγματάρχη Λοχαγό προς τον Αρχιεπίσκοπο Συναίου Κων Πορφύριον, αρ. 7/17-243, Κάιρο 29 Μαΐου 1944.

¹⁴¹ Σανουδάκης- Σανούδος, Εκκλησία και Αντίσταση, σ. 66-67, 69.

¹⁴² Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, Δ, φακ. 17, Κατοχικά, Πατήρ Πατρίκιος (Τζον Λοχαγός) Μιχαήλ Λη- Φέρμουρ Ταγ/χης Βρετανός προς πατέρα Θεοφύλακτο, «Επιστολή», αρ. 7/17-228, 5 Απριλίου 1944.

¹⁴³ Σανουδάκης- Σανούδος, Εκκλησία και Αντίσταση, σ. 66-67, 69.

προστασία τους και τη βελτίωση των συνθήκων εργασίας τους. Παράδειγμα, σε έργα που εκτελούνταν στις περιοχές Τυμπάκι, Καστέλι, Πεζά και Χερσόνησος Ηράκλειου, χρειάστηκε να παρέμβουν Επίσκοποι και να υποστηρίξουν τους αγγαρευομένους, απέναντι στη σκληρότητα των Γερμανών. Κάτι ανάλογο, συνέβαινε και με τους κρατούμενους και τους ομήρους των τοπικών φυλακών της Γκεστάπο και *Polícia*, από όπου στη συνέχεια στέλνονταν, είτε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Γερμανία, είτε στο εκτελεστικό απόσπασμα. Μεγάλος αριθμός συλλήψεων και εκτελέσεων παρατηρήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης, κατά το διάστημα 1941-1943. Εκπρόσωποι της Εκκλησίας και συγκεκριμένα ο Μητροπολίτης Κρήτης Βασίλειος και αργότερα ο Αρχιμανδρίτης Ευγένιος Ψαλλιδάκης, κινητοποιήθηκαν υπέρ αυτών που βρίσκονταν στις φυλακές, απευθυνόμενοι, είτε προς τις γερμανικές αρχές, είτε στον Αρχιεπίσκοπο Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελο, με σκοπό την αποφυλάκιση τους. Οι ενέργειες αυτές φανήκαν να είναι αρκετές φορές αποτελεσματικές, καθώς πετύχαιναν τον αρχικό στόχο, ενισχύονταν ταυτόχρονα το ηθικό των Κρητικών¹⁴⁴.

Η συμβολή των κληρικών στην αντίσταση, δεν παρατηρήθηκε μόνο μέσω της ενεργής συμμετοχής τους στον αγώνα, αλλά επετεύχθη και μέσω της μέριμνας προς τους αναξιοπαθούντες. Η βοήθεια της εκκλησίας απευθυνόταν στο σύνολο του πληθυσμού, χωρίς διακρίσεις κομματικές ή προκαταλήψεις. Ιδιαίτερη ήταν η αρωγή, προς τα μέλη όλων των αντιστασιακών οργανώσεων. Η στάση αυτή εκφράστηκε, κυρίως, μέσα από την ΕΟΧΑ, η οποία ιδρύθηκε από αντιστασιακούς στο Λασιθί, με επικεφαλής τον Επίσκοπο Πέτρας, Διονύσιο Μαραγκουδάκη. Έπειτα, ιδρύθηκε το παράρτημα της Ιεράς Μητροπόλεως Κρήτης με έδρα το Ηράκλειο, υπό την προεδρία του Πρωτοσύγκελου Ευγένιου Ψαλλιδάκη. Η ΕΟΧΑ λειτουργούσε με ενοριακούς τομείς. Η πόλη του Ηρακλείου χωριζόταν σε 11 ενοριακούς τομείς, ενώ υπήρχε και ο τομέας κρατικών υπηρεσιών, όπως, επίσης, ο ιδιαίτερος τομέας του Αγίου Τίτου¹⁴⁵.

Πρώτη κίνηση της οργάνωσης ήταν η σύσταση βρεφικών και παιδικών εστιών για συσσίτια σε όλες τις ενορίες. Σημαντική, όμως, ήταν και η φροντίδα των άπορων και των αναξιοπαθούντων πολιτών. Από εκθέσεις και μαρτυρίες, διαπιστώνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα επιβίωσης. Τα μέλη των Επιτροπών αναλάμβαναν να εντοπίσουν αυτές τις οικογένειες και να τις βοηθήσουν. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η οργάνωση συνεργαζόταν με όλους τους κοινωνικούς και

---

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 107-109.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 113-114.

υπαλληλικούς φορείς, με εκπαιδευτικούς, καθώς και με τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, με τον οποίο συνδεόταν μέσω της «Επιτροπής Διαχείρισεως Βοηθημάτων», ούτως ώστε να ιδρυθούν παιδικά συσσίτια και κέντρα διανομής γάλατος. Βασικός στόχος ήταν να αποτραπεί η αυξημένη παιδική θνησιμότητα. Στις 26 Μαρτίου 1942, μάλιστα, ο προαναφερθείς, εξόριστος στην Αθήνα, Μητροπολίτης Κρήτης Βασίλειος ίδρυσε την «Επιτροπήν Πανελληνίου Εράνου δια τους άπορους Κρήτας», η οποία συγκέντρωνε χρήματα, τα οποία αποστέλλονταν στους βομβόπληκτους της Κρήτης. Επιπροσθέτως, Επίσκοποι και ιερείς διενεργούσαν εράνους και ζητούσαν τη βοήθεια φιλόanthρωπων εύπορων ατόμων. Τέλος, η ΕΟΧΑ, καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, παρείχε υποστήριξη στις αντάρτικες οργανώσεις της Κρήτης, στηρίζοντας, έτσι, τον αντιστασιακό αγώνα του νησιού¹⁴⁶.

Σημαντική στην αντίσταση ήταν και η συνεισφορά των Μοναστηριών. Οι καλόγεροι ξεκίνησαν να δραστηριοποιούνται από την έναρξη της Μάχης της Κρήτης. Πολλοί αγωνίστηκαν ένοπλοι εντασσόμενοι, κυρίως, στην αντάρτικη ομάδα του Εμμ. Μπαντουβά. Επί παραδείγματι, ο ιερομόναχος Σωφρόνιος Ρουμπάκης του Επανωσήφη είχε διατελέσει οπλαρχηγός του Μπαντουβά, δρώντας μαζί με ομάδα καλογέρων. Ανάλογη δράση, είχε και ο Συμεών Παχιαδάκης και ο Νικηφόρος Κουκάκης της ιεράς μονής Αγκαράθου¹⁴⁷.

Όσον αφορά τη φυγάδευση των Άγγλων στρατιωτών, τα Μοναστήρια ξεκίνησαν, αμέσως μετά τη Μάχη την προσπάθεια. Ειδικότερα στο Ηράκλειο, οι Άγγλοι που δεν καταφέραν να απομακρυνθούν την 28^η Μαΐου κατέφυγαν στις νότιες περιοχές του νομού και κρύφθηκαν στις Μονές Κουδουμά, Απεζών και Άρβης. Σύμφωνα με τον παπα-Νικολή Νεονάκη, στο βιβλίο του Σανουδακη, «*Εκκλησία και Αντίσταση*», στη Μονή Κουδουμά, ο Αρχιμανδρίτης Παρθένιος Χαιρέτης ανέλαβε την τροφοδοσία εκείνων που είχαν καταφύγει στην περιοχή. Μετά την οργάνωση και την εξάπλωση της αντίστασης, οι αντιστασιακές οργανώσεις ανέλαβαν τη φυγάδευση των Άγγλων, οδηγώντας τους Συμμάχους και όσους δραπέτευαν από το στρατόπεδο αιχμαλώτων, προς τα νότια του νησιού και μέσω των Μοναστηριών τους βοηθούσαν να φύγουν για τη Μέση Ανατολή. Επίσης, τα Μοναστήρια προσέφεραν υλικούς πόρους, τόσο στους Άγγλους φυγάδες, όσο και στους Έλληνες αντάρτες. Τα προαναφερθέντα Μοναστήρια Αγκαράθου και Επανωσήφη, μετά τη μάχη, βοήθησαν στην περίθαλψη των τραυματιών. Ωστόσο, όλοι

---

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 115-119.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 157.

οι μοναστηριακοί χώροι της Κρήτης, αποτέλεσαν χώρους φιλοξενίας και ανεφοδιασμού αντιστασιακών προσώπων. Μάλιστα, λειτουργούσαν ως τόποι αποθήκευσης όπλων των ανταρτών¹⁴⁸.

Οι Μονές λειτουργήσαν, επίσης, ως κέντρα κατασκοπείας, εμπλεκόμενες στη μεταβίβαση πληροφοριακού υλικού, το οποίο συνέτασσαν από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς των Συμμάχων. Τα ραδιόφωνα που χρησιμοποιούσαν τα έκρυβαν στους ναούς. Πέραν τούτου, όλα τα μοναστήρια της Κρήτης φιλοξενούσαν στους χώρους τους Έλληνες και ξένους κατασκόπους. Τέλος, χρησιμοποιούνταν ως χώροι συσκέψεων αντιστασιακών οργανώσεων. Επί παραδείγματι, στις 11 Ιανουαρίου 1942, ο Εμμ. Μπαντουβάς μαζί με τον Γούντχάουζ συγκάλεσαν σύσκεψη στο Επανωσήφη, με σκοπό οι αξιωματικοί του νομού να συναντηθούν μαζί τους, ώστε στη συνέχεια να επικοινωνήσουν με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Απώτερος στόχος ήταν η εξέγερση στο Ηράκλειο. Ανάλογες συσκέψεις πραγματοποιήθηκαν και σε άλλες μονές, όπως στη Μονή Αγκαράθου, στη Μονή Απεζανών, στη Μονή της Άρβης Βιάννου και σε άλλες στον νομό Ηρακλείου¹⁴⁹.

Συνοπτικά, η Εκκλησία της Κρήτης συμμετείχε ενεργά στον αντιστασιακό αγώνα, είτε με την συμμετοχή στο αντάρτικο, είτε με την βοήθεια αντιστασιακών ομάδων και δεινοπαθόντων. Συνέπεια της συμμετοχής των Ιερών Μονών στην αντίσταση, ήταν η μνησικάκη στάση των Γερμανών. Ανάμεσα στις Μονές που αντιμετώπισαν τα αντίποινα των εισβολέων, ήταν και το Μοναστήρι του Επανωσήφη, η Μονή Αγκαράθου, καθώς και η Ιερά Μονή Άρβης¹⁵⁰. Οι ενέργειες αυτές και η στήριξη της Εκκλησίας τόνωσαν σημαντικά το ηθικό των Κρητικών.

3.5 ΥΠΟΘΕΣΗ ΚΡΑΙΠΕ

Στις 26 Απριλίου 1944, πραγματοποιήθηκε η απαγωγή του στρατηγού Χάινριχ Κράιπε, που αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά εγχειρήματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹⁵¹. Στη 1 Μαρτίου 1944, ο Κράιπε διαδέχτηκε τον στρατηγό Μύλλερ και

---

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 128, 132-133.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 133-134, 140-141.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 150-151, 262.

¹⁵¹ Σανουδάκης- Σανουδός, Αντώνης, *Γιώργης Τυράκης. Επιχείρηση Κράιπε*, Κνωσός, Αθήνα, σ. 7.

ανέλαβε τη θέση του διοικητή της 22ας Μεραρχίας Βρέμης. Το σχέδιο για την απαγωγή ενός Γερμανού Στρατηγού είχε τεθεί στο προσκήνιο από τον Γιαν Φίλντινγκ, ήδη από τον Ιούνιο του 1942. Αρχικά, το σχέδιο αφορούσε τον Αλεξάντερ Αντρέ, αλλά δεν υλοποιήθηκε. Μετά την καταστροφή της Βιάννου τον Σεπτέμβριο του 1943, στόχος του σχεδίου βρέθηκε να είναι ο Στρατηγός Μύλλερ. Μετά από έγκριση του Συμμαχικού Στρατηγείου, ανέλαβε την επιχείρηση ο ταγματάρχης Πάτρικ Λη Φέρμορ σε συνεργασία με τον λοχαγό Στάνλεϋ Μος και Κρητικούς αγωνιστές. Ο στόχος της απαγωγής ήταν να δοθεί νομική διάσταση στην υπόθεση, καθώς το πρόσωπο του Μύλλερ ήταν συνδεδεμένο με πολυάριθμα εγκλήματα πολέμου. Συνεπώς, η απαγωγή του θεωρούνταν προφυλάκιση για να δικαστεί αργότερα από το Διεθνές Δικαστήριο ως εγκληματίας πολέμου¹⁵².

Στο χρονικό διάστημα προετοιμασίας της επιχείρησης, ο Μύλλερ αντικαταστάθηκε από τον Στρατηγό Κράιπε, γεγονός, όμως, που δεν άλλαξε την πραγμάτωση του σχεδίου. Ο Λη Φέρμορ εγκατέστησε σταθμό διοίκησης στην κατοικία του Κίμωνα Ζωγραφάκη, στο χωριό Κασταμονίτσα Ηρακλείου και από εκεί μαζί με τον Μιχ. Ακουμιανάκη ξεκίνησαν να παρακολουθούν τη διαδρομή του οχήματος του Κράιπε, που ακολουθούσε από το Στρατηγείο του προς την έπαυλη Αριάδνη στην περιοχή της Κνωσού, όπου διέμενε¹⁵³. Όπως αφηγείται ο Κίμων Ζωγραφάκης, στο βιβλίο που εξέδωσε ο Γιάννης Κογχυλάκης το 1993, η διοργάνωση του σχεδίου διήρκεσε 10 ημέρες¹⁵⁴ και προβλεπόταν το στήσιμο ενέδρας, κατά την διαδρομή του Κράιπε, από το Στρατηγείο του στις Άνω Αρχάνες¹⁵⁵.

Στις 19 Απριλίου, ο Φέρμορ και ο Μος, καθώς και 11 Έλληνες άνδρες της αγγλικής κατασκοπείας, ο Γ. Τυράκης, ο Εμμ. Πατεράκης, ο Ν. Κόμης, ο Γρ. Χναράκης, ο Αντ. Παπαλεωνίδας, ο Αντ. Ζωιδάκης, ο Η. Αθανασάκης, ο Μιχ. Ακουμιανάκης, ο Στρ. Σαβιολάκης, ο Π. Ζωγραφιστός και ο Δ. Τζατζάς μετέβησαν στο σπίτι του Π. Ζωγραφιστού στο Σκαλάνι Ηρακλείου¹⁵⁶, από όπου παρακολούθησαν τον στρατηγό για 5 μέρες. Στις 26 Απριλίου 1944 και ώρα 9.30 μ.μ. δόθηκε εντολή πραγμάτωσης του σχεδίου¹⁵⁷.

---

¹⁵² Κουκουνάς, ό.π., σ. 115, 117-118.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 118.

¹⁵⁴ Κογχυλάκης, Γιάννης Β., *Η εποποιία της Μάχης της Κρήτης και της Εθνικής Αντίστασης*, Σμυρνωτιάκη, Αθήνα 1993, σ. 162.

¹⁵⁵ Κοκουνάς, *Κρήτη 1941-1945*, σ. 118.

¹⁵⁶ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 230-232.

¹⁵⁷ Κουκουνάς, ό.π., σ. 118

Σύμφωνα με την αφήγηση Γ. Τυράκη στο βιβλίο του Αντ. Σανουδάκη, ο Λη Φέρμορ και ο Μος, φορώντας γερμανικές στολές στρατιωτικής αστυνομίας, ακινητοποίησαν το όχημα του Κράιπε, ενώ οι υπόλοιποι άνδρες προσπάθησαν να μη βρίσκονται σε εμφανές σημείο. Αφού χτύπησαν στο κεφάλι τον οδηγό, που συνόδευε τον στρατηγό, ο Μος πήρε τη θέση του και 3 άνδρες ακινητοποίησαν τον Κράιπε, τοποθετώντας τον δεμένο χειροπόδαρα στο πίσω μέρος του αυτοκινήτου¹⁵⁸. Με οδηγό τον Μος και συνοδηγό τον Λη Φέρμορ, το αυτοκίνητο πέρασε μέσα από το Ηράκλειο και κινήθηκε προς το Γενί Γκαβέ Ρεθύμνου, όπου αφέθηκε το αυτοκίνητο του Κράιπε. Στο αυτοκίνητο βρισκόταν σημείωμα, που τόνιζε ότι την ευθύνη της απαγωγής του στρατηγού αναλαμβάνει το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, έτσι ώστε να αποφευχθούν τα αντίποινα. Ωστόσο, ανέφερε ότι ο Γερμανός Στρατηγός ήταν αιχμάλωτος πολέμου και γι' αυτό θα τον μεταχειρίζονταν όπως άρμοζε¹⁵⁹.

Στα Ανώγεια ζήτησαν τη στήριξη της οργάνωσης του παπα- Γιάννη Σκουλά, ώστε να μεταβιβαστούν μηνύματα στο Συμμαχικό Στρατηγείο, σχετικά με την εξέλιξη της επιχείρησης, με απώτερο σκοπό να σταλεί μέσο για την παραλαβή του Κράιπε και τη μεταφορά του στη Μέση Ανατολή. Υποστηρικτικός ήταν και ο ρόλος των ανταρτών της ομάδας του Καπετάν Ξυλούρη. Παράλληλα, αναγνωριστικά γερμανικά αεροσκάφη έριχναν προκηρύξεις, κυρίως στην περιοχή των Ανωγείων- Ψηλορείτη, καλώντας τον τοπικό πληθυσμό να συνεργαστεί για να βρεθεί ο στρατηγός Κράιπε, καθώς εάν δεν εντοπιζόταν μέσα σε 3 μέρες θα ακολουθούσε η καταστροφή χωριών του Ηρακλείου και θα εφαρμόζονταν αντίποινα. Η ομάδα απαγωγής μεταφέρθηκε σε άλλο σημείο για να μην εντοπιστεί¹⁶⁰.

Από τη γερμανική πλευρά ο Στρατηγός Φρουρίου Κρήτης Μπρούνο Μπρόιερ, όταν ενημερώθηκε για την εξαφάνιση του Κράιπε, αντιλήφθηκε αμέσως ότι επρόκειτο για απαγωγή και γι' αυτό την επόμενη μέρα κινητοποίησε όλες τις δυνάμεις του νησιού για τον εντοπισμό του. Στο ενδεχόμενο αντιποίνων, επικράτησε αναστάτωση στους κατοίκους της Κρήτης και ο αρχιμανδρίτης Κρήτης Ευγ. Ψαλλιδακής έστειλε, στις 29 Απριλίου 1944, έγγραφο προς τον Επίσκοπο Αγαθάγγελο στα Χανιά, όπου ήταν έδρα του Μπρόιερ, με σκοπό να αποτρέψει την τιμωρία του τοπικού πληθυσμού¹⁶¹.

---

¹⁵⁸ Σανουδάκης- Σανούδος, *Γιώργης Τυράκης*, σ. 66.

¹⁵⁹ Κουκουνάς, *ό.π.*, σ. 118.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 118-119.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 119.

Σημαντική ήταν και η αρωγή του Πετρακογιώργη, σε συνεργασία με τον Εμμ. Βεϊσάκη και άλλους αντάρτες, που οδήγησαν την ομάδα της απαγωγής από τα Πετραδολάκια στα Ακώλυτα, σε μια περιοχή πάνω από το οροπέδιο της Νίδας. Από εκεί κατευθύνθηκαν, μέσω του Ψηλορείτη, στο Αμάρι Ρέθυμνου. Κατάφεραν, με τη συμβολή του οπλαρχηγού Μιχ. Παττακού, να αποφύγουν τους Γερμανούς που προσπαθούσαν να εντοπίσουν τον Κράιπε. Τελευταία στάση για την ομάδα ήταν το χωριό Πατσός Ρεθύμνου¹⁶². Τελικά, στις 14 Μαΐου 1944, ο Κράιπε και εκείνοι που τον συνόδευαν επιβίβαστηκαν σε ένα συμμαχικό σκάφος από τον Περιστερέ Ροδάκινου στο Ρέθυμνο, για τη Μάρσα Ματρούχ και στις 16 Μαΐου έφτασαν στο Κάιρο. Έτσι, το σχέδιο της επιχείρησης ολοκληρώθηκε με επιτυχία και πήρε παγκόσμια προβολή, μέσω του τύπου και του ραδιοφώνου¹⁶³.

Μετα από αυτά τα γεγονότα, στη 1 Μαΐου και την επόμενη εβδομάδα, ο γερμανικός στρατός έκαψε τα χωριά Μαγαρικάρι, Καμάρες, Λοχριά, περιοχές στις οποίες δραστηριοποιούνταν η ανταρτική ομάδα του Πετρακογιώργη, καθώς και το χωριό Σαχτουριά, όπου ήταν η τοποθεσία ανεφοδιασμού οπλών¹⁶⁴. Στα τέλη του Αυγούστου, πραγματοποιήθηκε η καταστροφή των χωριών της κοιλάδας του Αμαρίου¹⁶⁵. Μάλιστα προχώρησαν και σε μικρό αριθμό συλλήψεων στον νομό Ηρακλείου, που όμως δεν είχαν μεγάλη διάρκεια. Η ενέργειες αυτές δεν θεωρούνται αντίποινα αποκλειστικά για την υπόθεση Κράιπε, αλλά αφορούν τις γενικότερες απώλειες, που είχε ο γερμανικός στρατός τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο¹⁶⁶. Ο Πάτρικ Λη Φέρμορ και ο Στάνλεϋ Μος τιμήθηκαν για τις ενέργειες τους, με το ανώτερο αγγλικό παράσημο των διακεκριμένων υπηρεσιών, από το Στρατηγό των Συμμαχικών Δυνάμεων Μέσης Ανατολής Πάνζετ. Ο Κράιπε στάλθηκε σε στρατόπεδο αιχμάλωτων στο Λονδίνο και από κει στον Καναδά, όπου παρέμεινε έως το 1947¹⁶⁷.

Συμπερασματικά, η απαγωγή του Στρατηγού Κράιπε είχε ως βασικό στόχο να καμφθεί το ηθικό του γερμανικού στρατού¹⁶⁸, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι επέφερε κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα στη διεξαγωγή του πολέμου. Πολλοί ήταν εκείνοι που τάχθηκαν

---

¹⁶² Στο ίδιο.

¹⁶³ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 231.

¹⁶⁴ Κοκονάς, *Κρήτη 1941-1945*, σ. 118.

¹⁶⁵ Beevor, ό.π., σ. 347.

¹⁶⁶ Κοκονάς, *Κρήτη 1941-1945*, σ. 118.

¹⁶⁷ Κάββος, ό.π., σ. 468.

¹⁶⁸ Beevor, ό.π., σ. 348.

κατά του συγκεκριμένου εγχειρήματος, φοβούμενοι τα επακόλουθα αντίποινα¹⁶⁹. Μετέπειτα απόψεις, όπως η μελέτη του καθηγητή Gottfried Schramm, που αναφέρεται στο βιβλίο του Beevor, υποστηρίζουν ότι δεν υπήρχε συσχέτιση μεταξύ της απαγωγής και της καταστροφής των χωριών που προαναφερθήκαν, λόγω της χρονικής καθυστέρησης των αντιποίνων σε σχέση με την απαγωγή. Μάλιστα, η καταστροφή των χωριών του Αμαρίου ερμηνεύεται ως προληπτική ενέργεια, πριν τη γερμανική αποχώρηση προς την δυτική πλευρά του Ηρακλείου. Αναμφίβολα, η όλη επιχείρηση της απαγωγής Κράιπε, πέρα από τα αποτελέσματα και τις κριτικές, αναπτέρωσε το ηθικό του Κρητικού λαού και τόνωσε το αίσθημα της αντίστασης, γεγονός που την τοποθετεί ανάμεσα στις κορυφαίες αντιστασιακές πράξεις¹⁷⁰.

3.6 ΧΩΡΙΑ ΠΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΘΗΚΑΝ

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, θα πρέπει να αναφερθεί ότι πολλά χωριά του Ηρακλείου, και όχι μόνο, αντιστάθηκαν στους Γερμανούς. Συνέπεια της σθεναρής αντίστασης τους, ήταν τα επακόλουθα αντίποινα από τον γερμανικό στρατό. Εκτελέσεις, συλλήψεις, αλλά και ολοκαυτώματα ολόκληρων χωριών σημάδεψαν την περίοδο εκείνη. Παρακάτω θα προσεγγιστούν οι περιπτώσεις ορισμένων χωριών του Ηρακλείου που δέχτηκαν αντίποινα για την αντιστασιακή τους δράση. Ειδικότερα, θα γίνει λόγος για τα Κεράσα, τις Μοίρες, τη Δαμάστα, τον Πύργο, καθώς και την Επαρχία Βιάννου, περιοχές του Νομού Ηρακλείου που πλήρωσαν το τίμημα της αντίστασης.

Τα Κεράσα, είναι χωριό της Επαρχίας Μαλεβιζίου του Ηρακλείου, που από την αρχή πρόβαλε αντίσταση, κατά των κατακτητών, πάρα το πρόβλημα επισιτιστικής κρίσης που είχε προκύψει. Στη 1 Φεβρουαρίου 1942 οι Γερμανοί εγκατέστησαν δύναμη 1-2 λόχων, 200-300 ανδρών, ως και το Φρουραρχείο της περιοχής αυτής. Τα σπίτια των κατοίκων επιτάχθηκαν από τον γερμανικό στρατό, που ήταν υπεράριθμος σε σχέση με τον αριθμό των ντόπιων. Επιβλήθηκαν, μάλιστα, αγγαρείες που αφορούσαν την

---

¹⁶⁹ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 234.

¹⁷⁰ Beevor, ό.π., σ. 347-348.

κατασκευή κοινωφελών ή στρατιωτικών έργων, είτε στα Κεράσα, είτε στην πόλη του Ηρακλείου¹⁷¹.

Στην περιοχή των Κερασών δραστηριοποιήθηκε έντονα η αντιστασιακή ομάδα του Εμμ. Μπαντουβα. Πολλοί κάτοικοι του χωριού συνδέθηκαν με την ομάδα, συμβάλλοντας, κυρίως, στην τροφοδοσία της. Είναι άξιο αναφοράς, ότι το κέντρο τροφοδοσίας βρισκόταν κάτω από το γερμανικό διοικητήριο. Παρόλα αυτά, δεν καταγράφηκαν σημαντικά αντίποινα, εκτός από φυλακίσεις και ξυλοδαρμούς στο τοπικό κρατητήριο. Ωστόσο, οι Γερμανοί 2-3 φορές συγκέντρωσαν τον ανδρικό πληθυσμό, με σκοπό να τους τρομοκρατήσουν, ώστε να μην προβούν σε πράξεις αντίστασης¹⁷².

Σύμφωνα με το βιβλίο του Νίκου Ανδριώτη, στάλθηκε αναφορά στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, σχετικά με την αντίσταση κατά των κατακτητών και τις διώξεις που έγιναν εναντίον των κατοίκων. Ειδικότερα, από τους κατοίκους φυλακίστηκαν από 5 έως 20 μέρες, 8 άνδρες της περιοχής, λόγω της συμμετοχής τους σε κάποια ομάδα αντίστασης ή της εναντίωσης τους προς τα στρατεύματα Κατοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αικατερίνη Βλαχάκη και ο Εμμ. Βλαχάκης οι οποίοι φυλακίστηκαν στην Αγυιά Χανίων, λόγω της περιθάλψης Βρετανών από την Αικατερίνη και την αντίσταση κατά των κατοχικών δυνάμεων από τον Εμμανουήλ. Στην ίδια αναφορά, επισημαίνεται ότι σημαντικός αριθμός ανδρών συνεργάστηκαν με τις ομάδες αντίστασης, δίδοντας πληροφορίες σε αυτές ή μεταφέροντας τρόφιμα, όπως προαναφέρθηκε. Τελικά, οι Γερμανοί αποχώρησαν από το χωριό, πριν τις 11 Οκτωβρίου 1944, ανατινάζοντας, πριν την αναχώρησή τους, καύσιμα και πυρομαχικά που δεν μπορούσαν να μεταφέρουν μαζί τους στο Ηράκλειο. Μετά από το τέλος της Κατοχής, οι κάτοικοι του χωριού Κερασών προσπάθησαν να ορθοποδήσουν και να αποκαταστήσουν τις ζημιές που προκλήθηκαν, κατά την διάρκεια του 1941-1944¹⁷³.

Οι Μοίρες Ηρακλείου, είναι μια ακόμα περιοχή που δέχτηκε τα αντίποινα του γερμανικού στρατού, για την αντίσταση που πρόβαλε. Στη 1 Ιουνίου 1942, οι Γερμανοί έφθασαν στις Μοίρες, καταλαμβάνοντας την περιοχή της Εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και τον χώρο της πλατείας Ομονοίας. Με την άφιξη τους στο χωριό, συνέλαβαν άνδρες και τον πρόεδρο του χωριού με σκοπό την εκτέλεσή τους. Οι οικογένειες εκείνων που

---

¹⁷¹ Ανδριώτης, Νίκος, *Κεράσα Ηρακλείου (13^{ος} - 21^{ος} αι.): μία μελέτη περίπτωσης*, Πολιτιστικός Σύλλογος Κερασών «Η Φανερωμένη», Ηράκλειο 2019, σ. 112, 115-116.

¹⁷² Ανδριώτης, ό.π., σ. 118-119.

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 119-121.

εκτελέστηκαν κατέφυγαν στο Βενεράτο, όπου παρέμειναν για περίπου 8 μήνες. Οι κατοικίες τους επιτάχθηκαν ή κήκκαν από τον γερμανικό στρατό. Στο επόμενο διάστημα 1942-1944, εκτελέστηκαν ακόμη 5 άνδρες της περιοχής. Και το χωριό Σκούρβουλα Μεσσαράς Ηράκλειου δέχτηκε στις 14 Αυγούστου 1944 τα αντίποινα των Γερμανών για την ένοπλη δράση τους, την προσφορά βοήθειας στους Βρετανούς, τη δολοφονία ενός Γερμανού και του συνεργάτη του, καθώς και τη δολιοφθορά στο αυτοκίνητο της Βέρμαχτ. Αποτέλεσμα αυτών των αντιστασιακών πράξεων, ήταν η εκτέλεση 36 ατόμων, ανάμεσα στα οποία βρίσκονταν και γυναίκες¹⁷⁴.

Η Δαμάστα είναι άλλη μία περιοχή του Ηρακλείου, που δέχθηκε, ύστερα από το σαμποτάζ της αντάρτικης ομάδας Ανωγείων, τα αντίποινα του γερμανικού στρατού. Την 7^η προς 8^η Αυγούστου 1944, η ομάδα των ανδρών της Ανεξάρτητης Αντάρτικης Ομάδας Ανωγείων με επικεφαλής τον Νικ. Σταυρακάκη, δρώντας, κάτω από τις εντολές του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, οργανώθηκε με σκοπό να καταστρέψει το γερμανικό τμήμα ασφαλείας του δρόμου που συνέδεε το Ηράκλειο, το Ρέθυμνο και τα Χανιά. Την επιχείρηση διεύθυνε ο Λοχαγός Στάνλεϋ Μοζ¹⁷⁵.

Οι κάτοικοι της περιοχής είχαν πληροφορήσει την αντάρτικη ομάδα, ότι καθημερινά στις 9.00 το πρωί, περνούσε από τη Δαμάστα ένα φορτηγό που μετέφερε το ταχυδρομείο, συνοδευόμενο από 30 Γερμανούς και κατευθυνόμενο από το Ηράκλειο προς τα Χανιά¹⁷⁶. Τοποθετήθηκαν νάρκες, πριν το ξημέρωμα και στις 9 το πρωί, με την έλευση της γερμανικής φάλαγγας, ξεκίνησαν οι εκρήξεις. Οι απώλειες των Γερμανών υπολογίζονται γύρω στα 45 άτομα. Από την πλευρά των ανταρτών, σκοτώθηκε ένας Ρώσος και τραυματίστηκαν δυο Ανωγειανοί¹⁷⁷. Κατά την διάρκεια αυτής της μάχης, έχασε τη ζωή της η Αικατερίνη Κυριάκου Λιαδάκη, ενώ λίγο αργότερα, στις 20 Αυγούστου 1944, σκοτώθηκε και η Ελένη Γεωργίου Σαρρή¹⁷⁸.

Η θέση της ενέδρας βρισκόταν 1 χλμ. δυτικά της Δαμάστας, πράγμα που σήμαινε ότι οι Γερμανοί πέρασαν πρώτα μέσα από το χωριό. Έτσι, οι κάτοικοι κατηγορήθηκαν πως γνώριζαν για το σαμποτάζ, με το πρόσχημα της συλλογικής ευθύνης¹⁷⁹. Στις 11

¹⁷⁴ Σάββας Δημήτριος, *Μοίρες: Από την Κοινότητα στον Δήμο*, Έκδοση Δήμου Φαιστού, Ηράκλειο 2017, σ. 51, 54, 61.

¹⁷⁵ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, Κατοχικά, «Επιθετικόν Εγχείρημα Δαμάστα- Μελεβυζίου», αρ. 7/17-196.

¹⁷⁶ Νικολουδάκης, Δημήτρης, *Το ολοκαύτωμα της Δαμάστας*, Ηράκλειο 1982, σ. 53.

¹⁷⁷ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, Κατοχικά, «Επιθετικόν Εγχείρημα», ό.π..

¹⁷⁸ Νικολουδάκης, ό.π., σ. 55.

¹⁷⁹ Αθανασάκης, Ηλίας, Χριστιανίδης, Νίκος Γ., (επιμ.), *Η τύχη των Αρχανών και η μοίρα της Δαμάστας*, Εκδόση Δήμου Αρχανών, Αρχάνες 2001, σ. 73.

Αυγούστου 1944, έφτασε στη Δαμάστα γερμανικός στρατός, ο επικεφαλής του οποίου, απέκρυψε τις πραγματικές τους προθέσεις, προβάλλοντας δόλια μία θετική στάση προς τους κατοίκους της περιοχής. Ωστόσο, ένας μεγάλος αριθμός ανδρών απομακρύνθηκε από το χωριό, γνωρίζοντας ότι θα επακολουθήσουν αντίποινα.

Το πρωί της 21^{ης} Αυγούστου 1944, οι Γερμανοί συγκέντρωσαν τους κατοίκους του χωριού, ξεχωρίζοντας τα γυναικόπαιδα και τους ηλικιωμένους, από τους άνδρες. Οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι αφέθηκαν ελεύθεροι, με την προϋπόθεση να μετακινηθούν σε γειτονικά χωριά. Από τους άνδρες, διάλεξαν 30 από εκείνους που ήταν σε θέση να πολεμήσουν και τους υπόλοιπους 67 τους μετέφεραν στο Ηράκλειο¹⁸⁰. Οι 30 άνδρες μεταφέρθηκαν την ίδια μέρα στο Κερατίδι, όπου εκτελέστηκαν, μεταξύ των οποίων, σύμφωνα με το αρχείο του Μουρέλλου ήταν και ο δάσκαλος του χωριού Ι. Σαρρής, καθώς και ο Γραμματέας της κοινότητας Ν. Μαυράκης¹⁸¹. Οι Γερμανοί, στη συνέχεια, έκαψαν και ανατίναξαν όλο το χωριό, αφήνοντας πίσω τους ερείπια. Έτσι, η περιοχή της Δαμάστας εκκενώθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς¹⁸².

Η περιοχή του Πύργου στον νομό Ηρακλείου, έπαιξε ρόλο στον αντιστασιακό αγώνα κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ήταν αναμεσά στα χωριά που βομβαρδίστηκαν στις 30-31 Μαΐου 1941, γεγονός όμως που δεν πτόησε το ηθικό και τον αντιστασιακό αγώνα των κατοίκων. Με την κατάληψη του Πύργου από τους Γερμανούς, επιτάχθηκαν όσα σπίτια χρειαζόνταν για τον στρατωνισμό τους¹⁸³. Επιπροσθέτως, ο ανδρικός πληθυσμός του χωριού διατάχθηκε να προσφέρει υπηρεσίες αγγαρείας στους Γερμανούς, για την κατασκευή του στρατιωτικού αεροδρομίου του Τυμπακίου, που ξεκίνησε στις αρχές του 1942. Αρχικά, έδωξαν όλους τους κατοίκους και μετά ανατίναξαν όλο το χωριό, με στόχο να πάρουν τις πέτρες και όλα τα οικοδομικά υλικά, ώστε να τα χρησιμοποιήσουν για την κατασκευή του αεροδρομίου. Επίσης, έκοψαν τις ελιές και από μαρτυρίες υπολογίζεται ότι 3.500 χιλιάδες εργάτες από τις γειτονικές επαρχίες Ηρακλείου και Ρέθυμνου, δούλεψαν στο αεροδρόμιο, για δύο χρόνια, κάτω από άθλιες συνθήκες¹⁸⁴.

---

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 74.

¹⁸¹ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, Αρχείο Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, Κατοχικά, «Κατάστασις Εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών εις θέσιν Κερατίδι κατά την Καταστροφήν του χωρίου Δαμάστας», αρ. 7/22-138, Ηράκλειο 21 Αυγούστου 1944.

¹⁸² Νικολουδάκης, ό.π., σ. 55.

¹⁸³ Καλοχριστιανάκης, ό.π., σ. 33,52,53.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 61-62.

Παράλληλα, γειτονικά χωριά του Πύργου, που ήταν ενταγμένα στην κοινότητα του, η Εθιά, η Πруνιά, η Μουρνιά και οι Παρανύμφες, στα διοικητικά όρια στα οποία ανήκαν οι Τρεις Εκκλησίες, συνέβαλαν στην απόκρυψη και στη φυγάδευση αντιστασιακών. Οι κάτοικοι των χωριών αυτών, επίσης, βοηθούσαν στην τροφοδοσία και στην περίθαλψη των αντιστασιακών ομάδων. Στον Πύργο λειτουργούσε σταθμός χωροφυλακής, όπου οι αξιωματικοί και οι χωροφύλακες συμπαραστέκονταν και βοηθούσαν τους ντόπιους. Μάλιστα, πολλοί από αυτούς συμμετείχαν στην ΚΕΕ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Διοικητής Αλεξάνδρου, ο οποίος δεν συνέλαβε τους φυγάδες, σύμφωνα με τις διαταγές των Γερμανών, αλλά αντίθετα βοηθούσε στη φυγή τους. Ως πρωτεύουσα της Επαρχίας Μονοφατισίου, ο Πύργος αποτέλεσε τον πυρήνα του αντιστασιακού αγώνα της περιοχής. Σύμφωνα με τον Δημ. Καραμάλου, στην περιοχή είχε συσταθεί ένοπλο τμήμα 60 ατόμων με σκοπό να πολεμήσει μαζί με τους Άγγλους¹⁸⁵.

Ο παραθαλάσσιος οικισμός της περιοχής, Τρεις Εκκλησιές αποτέλεσε τόπο συγκέντρωσης και αναχώρησης προς την Μέση Ανατολή, λόγω της εδαφικής του διαμόρφωσης και της ασφαλούς προσβασιμότητας των υποβρυχίων. Σε αυτό το έργο αρωγός στάθηκε ο ηγούμενος της περιοχής Ευμένιος Πουλής, μαζί με τον αδερφό του διάκονο Γεράσιμο. Συγχρόνως, ο γιατρός Νικ. Ρουκουνάκης, ως βασικό στέλεχος της περιοχής, βοηθούσε ως προς την διατροφή, την προστασία και τη φυγάδευση Συμμάχων. Οι ενέργειες αυτές έλαβαν τέλος τον Ιανουάριο του 1942, όταν οι Γερμανοί εγκαταστάθηκαν στην περιοχή και απομάκρυναν τους μοναχούς, εμποδίζοντας έτσι τη φυγή και τον ανεφοδιασμό των συμμαχικών δυνάμεων. Απαγόρευσαν κάθε είδους ανθρώπινης προσέγγισης στην ευρύτερη περιοχή, αναγκάζοντας τους κατοίκους της περιοχής αυτής να καταφύγουν σε γειτονικά χωριά¹⁸⁶.

Η αντιστασιακή δράση των Πυργιανών έγινε γνωστή στους Γερμανούς, με αποτέλεσμα να καταρτιστεί κατάλογος για την εκτέλεση 50 ατόμων ως αντίποινα. Στις 17 Αυγούστου του 1944, Γερμανοί στρατιώτες χωρισμένοι σε μικρές ομάδες, ξημερώματα μπήκαν οπλισμένοι στο χωριό και συγκέντρωσαν τους κατοίκους στην πλατεία. Πριν κάποιες μέρες, οι ντόπιοι της περιοχής με αγγαρεία είχαν ανοίξει 37 λάκκους σε ένα χωράφι δυτικά του χωριού, γεγονός που προοιωνίζε το τι θα συμβεί. Αφού, συγκεντρώθηκαν όλοι οι κάτοικοι, οι Γερμανοί ανακοίνωσαν τα προς εκτέλεση άτομα, περιμένοντας την έγγραφη διαταγή της γερμανικής διοίκησης Ηρακλείου για την

---

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 90, 97, 98.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 101-102, 105-106.

εκτέλεση. Η Ελληνική Κυβέρνηση στο Κάιρο ενημερώθηκε αμέσως και ο Στρατηγός Μοντγκόμερι, στέλνοντας μήνυμα στο Γ' ράιχ, απείλησε ότι αν πραγματοποιηθεί η εκτέλεση αμάχων, θα προβούν σε εκτελέσεις Γερμανών αιχμαλώτων στην Αίγυπτο. Έτσι, διατάχθηκε η ακύρωση της εκτέλεσης των συγκεντρωμένων¹⁸⁷. Ωστόσο, στον Σωκαρά, ο επικεφαλής Γερμανός είχε προχωρήσει στην εκτέλεση 28 ατόμων, προτού ληφθεί η εντολή¹⁸⁸.

Τελικά, μετά την απαγωγή του Στρατηγού Κράιπε, οι Γερμανοί συνέλαβαν όλους τους άνδρες άνω των 14 ετών, τους συγκέντρωσαν στον Πύργο και τους έκλεισαν στην Εκκλησία της περιοχής, με σκοπό να τους ανακρίνουν και στη συνέχεια να τους εκτελέσουν. Κατόπιν τους οδήγησαν στις Μοίρες Ηρακλείου για εκτέλεση, κάτι το οποίο πληροφορήθηκε το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, που υποχρέωσε τον Κράιπε να αναφέρει, μέσω του ραδιοφώνου, ότι αυτομόλησε και δεν απήχθη. Έτσι, και σε αυτή την περίπτωση, δεν πραγματοποιήθηκε η εκτέλεση των ανδρών¹⁸⁹.

Τέλος, η επαρχία της Βιάννου κατά την κατοχική περίοδο 1941-1944, δέχτηκε τα αντίποινα του γερμανικού στρατού και σηματοδεύτηκε από την εκτέλεση 460 κατοίκων της περιοχής. Από τις αρχές του Ιουνίου 1941, στην περιοχή φιλοξενήθηκαν Άγγλοι, Αυστραλοί, Νεοζηλανδοί, Κύπριοι, Έλληνες στρατιώτες και αξιωματικοί που απέφυγαν την αιχμαλωσία, καθώς και πολίτες που εκδιώχθηκαν από τους εισβολείς. Η Εθνική Αντίσταση άρχισε να οργανώνεται στην περιοχή, υποστηριζόμενη από τους κατοίκους. Ο αντιστασιακός αγώνας ήταν καθολικός, καθώς συμμετείχαν άνδρες και γυναίκες όλων των ηλικιών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κάτοικοι κατάφεραν να ανταποκριθούν στις επισιτιστικές ανάγκες των αντιστασιακών, προφυλάσσοντας τους, ταυτόχρονα, από τα ιταλικά στρατεύματα που εγκαταστάθηκαν εκεί, τον Οκτώβριο του 1941¹⁹⁰.

Στις 8 Σεπτεμβρίου 1943, η Ιταλία συνθηκολόγησε με τους Συμμάχους, γεγονός που αναζωπύρωσε το αντιστασιακό κλίμα. Ο Εμμ. Μπαντουβάς ήρθε σε επαφή με τον Ι. Ποδιά, προτείνοντας τη συνεργασία των δυο ομάδων, εν όψη των γεγονότων. Με απόφαση του αρχηγείου των ανταρτών, μεταξύ άλλων στάλθηκε κλιμάκιο ανταρτών για την καταστροφή του γερμανικού φυλάκειου στη Σύμη, περιοχή της Βιάννου. Στις 9 προς

---

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 120-121.

¹⁸⁸ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, *Κατοχικά*, Στυλιανός Μαυράκης προς τον Τύπο, «Ονομαστική κατάσταση εκτελεσθέντων κατά το διάστημα της Γερμανοϊταλικής κατοχής, υπό των Γερμανών της Κοινότητας Σωκαρά Μονοφατισίου- Ηρακλείου», αρ. 7/23-60.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 93.

¹⁹⁰ Χρηστάκης, ό.π., σ. 9, 17, 297.

10 Σεπτεμβρίου 1943 εκτελεστήκαν δυο Γερμανοί στρατιώτες από την ομάδα του Ζαχ. Μπαντουβά. Το περιστατικό αυτό προκάλεσε την οργή του Γερμανών με αποτέλεσμα στις 12 Σεπτεμβρίου να φτάσει στην περιοχή ο γερμανικός στρατός, ο οποίος στην πορεία του προς τη Σύμη, συγκέντρωνε ομήρους από την περιοχή¹⁹¹. Οι αντάρτες των ομάδων Χρ. Μπαντουβά, Ι. Μπαντουβά, Ποδιά και Ζαχ. Χαιρέτη, ενημερωθήκαν για την πορεία των Γερμανών και προετοιμάστηκαν για να τους αντιμετωπίσουν¹⁹².

Οι αντάρτες, αιφνιδιάζοντας τη γερμανική φάλαγγα στη θέση Κόψα, επιτεθήκαν, εγκλωβίζοντας τους Γερμανούς. Στη μάχη που ακολούθησε, οι όμηροι προσπάθησαν να προστατευθούν πέφτοντας στο έδαφος¹⁹³. Απολογιστικά, δεν υπάρχει ακριβής αριθμός στις απώλειες των Γερμανών¹⁹⁴. Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Μανώλη Μπαντουβά, υπολογίζονται 225 νεκροί, 14 αιχμάλωτοι μαζί με τον Έλληνα διερμηνέα Αγογλωσσάκη. Από την πλευρά των ανταρτών, σημειώθηκε ένας θάνατος και 3 τραυματισμοί¹⁹⁵. Οι Γερμανοί αιχμάλωτοι που μεταφέρθηκαν στο λημέρι των ανταρτών αναγκάστηκαν να στείλουν επιστολή στον αρχηγό Μύλλερ στις Αρχάνες, αναφέροντας ότι αντιμετωπίστηκαν πολιτισμένα και ότι προϋπόθεση για να μην εκτελεστούν είναι να μην διεξαχθούν αντίποινα εις βάρος του ντόπιου πληθυσμού, δεδομένου ότι οι αντάρτες δρούσαν υπό τις εντολές του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής¹⁹⁶.

Ωστόσο, οι απώλειες των Γερμανών από τη μάχη της Σύμης προκάλεσαν αναστάτωση στους Γερμανούς. Ο Μέγαρχος Μύλλερ ενημέρωσε τον Διοικητή Φρουρίου Κρήτης Μπρούνο Μπρόγιερ, που έδρευε στα Χανιά, για το περιστατικό και πήρε εντολή να τιμωρήσει, όχι μόνο τους αντάρτες, αλλά και τον άμαχο πληθυσμό ολόκληρης της Επαρχίας Βιάννου. Εντούτοις, ο Μύλλερ, σε συνεργασία με τον Μπέτμαν, αντί να οργανώσουν εκστρατεία εναντίον των ανταρτών στο βουνό, στράφηκαν αποκλειστικά προς τον άμαχο πληθυσμό. Για την εκτέλεση του συγκεκριμένου σχεδίου, επέλεξαν τον ταγματάρχη Μάρτεν. Μαζί με τον Μάρτεν, το πρωί 13^{ης} Σεπτεμβρίου έφτασαν στην περιοχή και ο Φρούραρχος Ηρακλείου Στόκμπερκ μαζί με άλλες μονάδες¹⁹⁷.

---

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 193-194, 198.

¹⁹² Θεοδωράκης, ό.π., σ. 193.

¹⁹³ Χρηστάκης, ό.π., σ. 199-200.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 201-202. Δεν υπάρχει εξακριβωμένος αριθμός των γερμανικών απωλειών. Στο βιβλίο του Γεωργίου Δ. Χρηστάκη, *Επαρχία Βιάννου 1940-1945*, αναφέρεται ότι ο αριθμός των νεκρών ήταν 70 ή 80 ή 120 ή 225 σύμφωνα με τον Εμμανουήλ Μπαντουβά ή 100 σύμφωνα με τον Στρατηγό Μύλλερ. Το γερμανικό νεκροταφείο Χανίων έχει καταγράψει 15 ονόματα με ημερομηνία θανάτου 12 Σεπτεμβρίου 1943.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 202.

¹⁹⁶ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 194.

¹⁹⁷ Χρηστάκης, ό.π., σ. 205.

Στο ανακοινωθέν του Μπρούνο Μπρόγιερ, που εκδόθηκε προς τις εφημερίδες της Κρήτης στις 13 Σεπτεμβρίου του 1943, αναφερόταν ότι σημαντικός αριθμός Γερμανών στρατιωτών δολοφονήθηκαν ή τραυματίστηκαν από «ένοπλες συμμορίες» σε συγκεκριμένο σημείο του νησιού. Επίσης, υποστηριζόταν ότι μετά από έρευνα ανακαλύφθηκε ότι οι κάτοικοι γνώριζαν την ύπαρξη αυτών των συμμοριών παρέχοντάς τους τρόφιμα, κατάλυμα και κάθε είδους υποστήριξη. Προϋπόθεση για να μην εφαρμοστούν αντίποινα προς τους ντόπιους των περιοχών αυτών, ήταν να δοθούν πληροφορίες από τους κατοίκους, σχετικά με αυτές «τις συμμορίες» στην πλησιέστερη γερμανική υπηρεσία. Εν συνεχεία, σύμφωνα, με το βιβλίο Χρηστάκη, *Επαρχία Βιάννου 1940-1945*, εκδόθηκε διαταγή από τον Μύλλερ προς τις απεσταλμένες γερμανικές δυνάμεις στη Βιάννο, όπου αναφερόταν το εξής: «Καταστρέψετε την Επαρχία Βιάννου. Εκτελέσετε πάραυτα, χωρίς διαδικασία, τους άρρενες που είναι πάνω από 16 ετών και όλους που συλλαμβάνονται στην ύπαιθρο, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας»¹⁹⁸.

Την ίδια ημέρα, δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα Κρητικός Κήρυξ Ηρακλείου, η γνωστοποίηση, σύμφωνα με την οποία η Άνω Βιάννος ως τον Παρσά και η παραλία ως την κορυφή της Δίκτης θα κηρυσσόταν ως απαγορευμένη ζώνη, λόγω των απωλειών που είχαν οι Γερμανοί στην περιοχή. Εν συνεχεία, απαιτούσαν να εκκενωθεί η συγκεκριμένη ζώνη. Όποιος συλλαμβανόταν στην περιοχή θα εκτελούνταν χωρίς καμία προειδοποίηση. Αυθημερόν, δυνάμεις του γερμανικού στρατού έφτασαν στην Άνω Βιάννο, όπου παρέμεινε ένα μέρος τους, ενώ οι υπόλοιποι αναχώρησαν είτε ανατολικά είτε προς την παραλιακή περιοχή. Ένα τμήμα κατευθύνθηκε προς την περιοχή της Σύμης και συγκέντρωσε τους νεκρούς των Γερμανών, μεταφέροντάς τους στο Ηράκλειο. Κατόπιν έκαψε τα σπίτια του Πεύκου, της Πάνω Σύμης και της Κάτω Σύμης, εκτελώντας όσους εντοπίστηκαν εκεί¹⁹⁹.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1943, εκτελέστηκαν όλοι οι κάτοικοι που συνελήφθησαν στην Επαρχία Βιάννου. Ακολούθησαν και τις επόμενες μέρες ομαδικές εκτελέσεις σε όλα τα χωριά. Μετά τις εκτελέσεις, οι Γερμανοί είχαν σκοπό να κάψουν όλα τα χωριά της Επαρχίας Βιάννου, κάτι που ήδη είχαν αρχίσει να κάνουν²⁰⁰. Το ολοκαύτωμα

---

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 205- 206. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Γεώργιου Χρηστάκη, *Επαρχία Βιάννου 1940-1945*, στην αναφορά του Μύλλερ περί της καταστροφής της Βιάννου, συμπεριλαμβάνονται και τα χωριά της Επαρχίας Ιεράπετρας, τα οποία ανήκαν μέχρι και το 1934 στην Επαρχία Βιάννου. Με τον νόμο 5480/10-5-32 που εφαρμόστηκε το 1934, τα χωριά αυτά μεταφέρθηκαν στην Επαρχία Ιεράπετρας. Ωστόσο, το 1943 η αλλαγή αυτή δεν είχε καταχωρισθεί ακόμα στους γερμανικούς επιτελικούς χάρτες.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 206.

²⁰⁰ Θεοδωράκης, ό.π., σ. 195.

ολοκληρώθηκε τις επόμενες μέρες, όταν μετά τις 14 Οκτωβρίου, συνεργεία των Γερμανών με ποσότητες εκρηκτικών υλών, ανατίναξαν σπίτια στα χωριά της Επαρχίας Βιάννου. Η επιχείρηση αυτή διήρκεσε πάνω από 10 ημέρες, με αποτέλεσμα να ισοπεδωθούν ολοκληρωτικά ο Κρεββατάς, το Κεφαλοβρύσι, ο Πεύκος, η Σύμη, ο Συκολόγος και το Καλάμι. Σταδιακά, οι Γερμανοί άρχισαν να εγκαταλείπουν την Επαρχία Βιάννου και έφυγαν προς το Ηράκλειο²⁰¹. Το ίδιο συνέβη και με τους αντάρτες, οι οποίοι προωθήθηκαν προς το Ηράκλειο²⁰².

Απολογιστικά, ως προς τις ανθρώπινες απώλειες που πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα 1941-1944 και, κυρίως, με τις ομαδικές εκτελέσεις στις 14-16/9/1943, καταγραφίκαν 37 νεκροί στον Άγιο Βασίλειο Βιάννου, 114 στα Αμιρά Βιάννου, 21 στην Άνω Βιάννο, 24 στον Βάχο Βιάννου, 4 στο Καλάμι Βιάννου, 5 στην Κάτω Βιάννο, 39 στο Κεφαλοβρύσι Βιάννου, 25 στον Κρεββατά Βιάννου, 21 στο Πεύκο Βιάννου, 2 στον Σικολόγο Βιάννου, 28 στην Κάτω Σύμη Βιάννου, 9 στον Χόνδρο Βιάννου, 38 στη Γδόχια Ιεράπετρας, 18 στις Μάλες Ιεράπετρας, 17 στις Μουρνιές Ιεράπετρας, 5 στους Μύθους Ιεράπετρας, 17 στον Μυρτό Ιεράπετρας, 7 στον Παρσά Ιεράπετρας, 20 στη Ρίζα Ιεράπετρας και 9 στον Χριστό Ιεράπετρας²⁰³. Όλο αυτό το διάστημα οι κάτοικοι της Βιάννου πάρα την ολοκληρωτική καταστροφή της περιοχής δεν έπαψαν να αγωνίζονται, αλλά αντίθετα συνέχισαν να αντιστέκονται καθολικά.

Συνοψίζοντας, παραπάνω αναφέρονται κάποιες από τις περιοχές του Ηρακλείου, που κατά τη διάρκεια της Κατοχής 1941- 1944, αντιστάθηκαν στους Γερμανούς και δέχτηκαν το τίμημα αυτής της έντονης αντιστασιακής δράσης. Συνοπτικά, έγινε αναφορά στις περιοχές του νομού Ηρακλείου, Κεράσα, Μοίρες, Δαμάστα, Πύργο, καθώς και στην Επαρχία Βιάννου, που σηματοδεύτηκαν από εκτελέσεις, συλλήψεις και ολοκαυτώματα.

---

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 307, 361.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 307, 361, 381.

²⁰³ Στο ίδιο, σ. 443-455, 262.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εν λόγω διπλωματική εργασία, σκοπό είχε να προσεγγίσει τις όψεις της αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης, κατά τη διάρκεια της Κατοχής 1941-1944. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδείχθηκε η μαζική και καθολική αντίσταση του ντόπιου πληθυσμού, ενάντια στην εισβολή του άξονα, που διήρκεσε όλο αυτό το διάστημα. Ο αγώνας έπρεπε να έχει καθολική υπόσταση, καθώς για να επιτευχθεί ο στόχος της απομάκρυνσης του γερμανικού στρατού από το νησί, έπρεπε να κινητοποιηθεί σύσσωμος ο κρητικός πληθυσμός²⁰⁴. Δεδομένου αυτού το στοιχείου, διερευνήθηκαν οι πτυχές της αντιστασιακής δραστηριότητας, όπως αυτές οργανώθηκαν και εκφράστηκαν καθ' όλη την περίοδο για την οποία γίνεται λόγος.

Η Κρήτη, ως νησί με γεωστρατηγική θέση, τέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας. Την άμυνα του νησιού ανέλαβε η Βρετανία, με ιδιοτελή κίνητρα. Δεδομένων, όμως, των ελλείψεων που παρουσίαζε το νησί, οι ενέργειες στις οποίες προέβησαν οι Βρετανοί δεν φάνηκαν επαρκείς για την οργάνωση μίας ουσιαστικής άμυνας²⁰⁵. Μετέπειτα, εκφράστηκαν απόψεις σχετικά με την ελλιπή οχύρωση της Κρήτης από τους Βρετανούς, που κάνουν λόγο για ηθελημένη αδιαφορία από μέρους τους, με απώτερο στόχο να διεκδικήσουν την κατάλληλη στιγμή την κυριαρχία της. Μια άλλη άποψη, σχετίζεται με το ενδεχόμενο της μη ανάμειξης των Γερμανών στο ελληνικό μέτωπο και την κατάληψη της ηπειρωτικής Ελλάδας από τους Ιταλούς, γεγονός που θα επέτρεπε την κυριαρχία της Βρετανίας στο νησί, στη βάση μιας αμοιβαίας κατανομής μεταξύ Ιταλίας και Βρετανίας²⁰⁶. Από την ελληνική πλευρά, σημαντική αδυναμία της άμυνας του νησιού αποτέλεσε ο αφοπλισμός των κατοίκων της Κρήτης και η απουσία αντρών πολεμικής ηλικίας στο μέτωπο²⁰⁷.

Η Μάχη της Κρήτης που ακολούθησε, αφορά την επιχείρηση κατάληψης του νησιού από τους Γερμανούς, με διάρκεια από το πρωί της 20^{ης} Μαΐου του 1941 έως και την 1^η Ιουνίου του ίδιου έτους²⁰⁸. Μετά την κατάληψη της Κρήτης, ουσιαστικά ολοκληρώθηκε και η εκστρατεία του Άξονα στα Βαλκάνια, καθώς το δυτικό μέρος θα

---

²⁰⁴ Σανουδάκης- Σανούδος, *Εκκλησία και Αντίσταση*, σ. 23.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 118-119.

²⁰⁶ Κουκουνάς, *ό.π.*, σ. 22.

²⁰⁷ Σιβετίδης, *ό.π.*, σ. 18.

²⁰⁸ Νταναλάκης, *ό.π.*, σ. 16.

βρισκόταν υπό γερμανική κυριαρχία, ενώ το ανατολικό μέρος θα περιερχόταν στην κατοχή της Ιταλίας. Συνολικά, κατά τη διάρκεια της «Επιχείρησης Ερμής», οι Γερμανοί είχαν πάνω από 4.000 απώλειες²⁰⁹. Οι κάτοικοι της Κρήτης, και κυρίως οι Ηρακλειώτες, στους οποίους αφιερώνεται η παρούσα εργασία, προσπάθησαν να αντισταθούν απέναντι στους αλεξιπτωτιστές, με οτιδήποτε βρέθηκε στην κατοχή τους, όπως παλιά όπλα, αξίνες, ακόμα και ραβδιά²¹⁰.

Οι Γερμανοί, αδυνατώντας να αποδεχτούν το μαζικό κύμα αντίστασης που πρόβαλλε ο κρητικός λαός απέναντι στην εισβολή, προέβησαν σε εμπρησμούς χωριών, συλλήψεις και εκτελέσεις²¹¹. Στο αντιστασιακό πλαίσιο εντάχθηκαν αντιστασιακές οργανώσεις, ο γυναικείος πληθυσμός, ο κλήρος και ολόκληρα χωριά.²¹² Κορυφαία αντιστασιακή πράξη της περιόδου 1941-1944 αποτελεί, η υπόθεση της απαγωγής του στρατηγού Κράιπε, στις 26 Απριλίου 1944, η οποία ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα και τις κριτικές, αναπτέρωσε το ηθικό του κρητικού λαού και τόνωσε το αίσθημα της αντίστασης²¹³. Το 1944 ξεκίνησε η αποχώρηση του γερμανικού στρατού από τη Σητεία στις 5 Σεπτεμβρίου. Ακολούθησε η απελευθέρωση του Ηράκλειου στις 11 Οκτωβρίου, ενώ στις 13 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε η απελευθέρωση του Ρεθύμνου. Ο νομός Χανίων απελευθερώθηκε στις 25 Μαΐου 1945.²¹⁴ Η αποχώρηση των Γερμανών από την Κρήτη συνοδεύτηκε από εκτελέσεις, πυρπολήσεις και καταστροφές χωριών²¹⁵. Στα τέλη Ιουνίου 1945, η Κρήτη καθίσταται ελεύθερη²¹⁶. Συνολικά, καταγράφηκαν 914 εκτελεσθέντες, στο Ηράκλειο, κατά το διάστημα 1941-1945.²¹⁷

Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, οι Κρητικοί αναζήτησαν άμεσα την τιμωρία των συνεργατών τους. Ο τύπος της περιόδου, *Ελληνική Φωνή*, όπως εντοπίστηκε στο αρχείο Σακλαμπάνη, αναφέρεται σε διαταγή της Κυβερνήσεως προς τον κρητικό λαό, που αφορά τη διευθέτηση ζητημάτων μετά την απελευθέρωση και συγκεκριμένα την απαγόρευση της σύλληψης των προδοτών, προτού παραπεμφθούν στο δικαστήριο οι

---

²⁰⁹ Νταναλάκης, ό.π., σ. 16.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 22.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 22.

²¹² Παναγιωτάκης, *Η γυναίκα*, σ. 280.

²¹³ Beevor, ό.π., σ. 347-348.

²¹⁴ Καλοχριστιανάκης, ό.π., σ. 103.

²¹⁵ Παναγιωτάκης, ό.π., σ. 385.

²¹⁶ Καλοχριστιανάκης, ό.π., σ. 103.

²¹⁷ Πολιουδάκης, ό.π., σ. 23.

υποθέσεις²¹⁸. Συνοπτικά, εκδόθηκαν σε βάρος των δωσίλογων 40 θανατικές αποφάσεις και άλλες περίπου 100 σε ισόβια φυλάκιση ή σε μικρότερες ποινές. Ωστόσο, σημειώθηκαν και αυτοδικίες σε βάρος ατόμων που υπήρχε υποψία συνεργασίας με τα γερμανικά στρατεύματα²¹⁹. Γενικά, κυριάρχησε φόβος μιας επικείμενης διαμάχης μεταξύ των αντίπαλων αντάρτικων ομάδων²²⁰. Λίγους μήνες αργότερα, δόθηκε διαταγή να διαλυθούν όλες οι αντιστασιακές ομάδες, που είχαν συσταθεί στο πλαίσιο της αντίστασης²²¹.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, αναδείχθηκαν όψεις της αντιστασιακής δράσης, κατά το διάστημα 1941-1944, στο Ηράκλειο της Κρήτης. Στο σημείο αυτό έγκειται και η πρωτοτυπία της παρούσας μελέτης, καθώς συνοψίζει, κάτω από μία αντικειμενική οπτική, σε ένα έργο, πτυχές και παραδείγματα της αντιστασιακής δράσης, όπως αυτά αποτυπώθηκαν την περίοδο εκείνη στο Ηράκλειο. Γίνεται προσπάθεια να δοθεί φως και στη συμμετοχή της γυναίκας στον τομέα της αντίστασης. Μάλιστα, έγινε προσπάθεια, να δοθεί μία αντικειμενική χροιά στο ύφος της εργασίας, η οποία επετεύχθη με τη διασταύρωση πληροφοριών, καθώς και με τη συγκριτική μελέτη του υλικού. Είναι γεγονός, ότι η κοινωνία της Κρήτης δεν έμεινε αμέτοχη, μπροστά στην εισβολή των δυνάμεων του Άξονα, αλλά πρόβαλλε μαζική αντίσταση. Η άμυνα αυτή βασίστηκε στο έμπυχο υλικό και όχι τόσο σε υλικά μέσα, που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ήταν ανεπαρκή²²². Το αντάρτικο προωθούσε τον αντιστασιακό αγώνα, μέσω μίας μόνιμης έμμεσης πίεσης προς τους Γερμανούς, δημιουργώντας ένα αίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας.

Αναντίρρητα, λοιπόν, η οργάνωση της αντίστασης, κατά τα δύσκολα αυτά χρόνια στο Ηράκλειο, αξίζει να διαφανεί μέσα από περιστατικά και ενέργειες που αποτυπώνουν με ουσιαστικό τρόπο το κλίμα της εποχής εκείνης. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί, ότι ο αντιστασιακός πυρήνας έδειξε να κλονίζεται ανά διαστήματα, λόγω εσωτερικών ή εξωτερικών παραγόντων, χωρίς όμως να προκαλείται οριστική ρήξη. Επί παραδείγματι,

---

²¹⁸ Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Σακλαμπάνη, 1944-1945, φακ. 2, Προκηρύξεις και έγγραφα ΕΟΚ & Μπαντουβά- Αναφορές οργανώσεων και ατόμων για παρεμβάσεις ΕΟΚιτών, «Ελληνική φωνή 1944 (τεύχ. 7^ο) – Διαταγή», αρ. 11/2-11, Κρήτη 26 Σεπτεμβρίου 2944.

²¹⁹ Κουκουνάς, ό.π., σ. 161.

²²⁰ Beevor, ό.π., σ. 262.

²²¹ Κάββος, ό.π., σ. 736-737.

²²² Κοκονάς, Νίκος Αλεξ., *Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη: Αυτοβιογραφία, Η Μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 213, 216, 219.

το καλοκαίρι του 1942, σημειώθηκε αντιστασιακή κρίση, με αφορμή τα σκληρά αντίποινα που εφάρμοζαν οι Γερμανοί. Ο τοπικός πληθυσμός άρχισε να επικρίνει τη δράση του αντάρτικου που επέφερε εκτελέσεις, εμπρησμούς και διωγμούς. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν ακόμα και παράγοντες που είχαν συμμετάσχει στον αντιστασιακό αγώνα να συμβιβαστούν με τις «νόμιμες κατοχικές Αρχές»²²³. Προκύπτει, συνεπώς, ότι ο αντιστασιακός ιστός, δέχτηκε κριτική, αλλά και εσωτερικές ρήξεις, χωρίς όμως αυτό να επηρεάσει τη γενικότερη δράση και το μαζικό κύμα αντίστασης, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί.

Κάτω από αυτό το πρίσμα καταγραφής των πτυχών της αντιστασιακής δράσης, ήταν εύλογο να αναδειχθεί και η σημαντικότητα της κρητικής αντίστασης και ο αντίκτυπος που είχε στο αντιφασιστικό πλαίσιο. Ειδικότερα, οι απώλειες του γερμανικού στρατού και το πλήγμα που δέχτηκε, τόσο κατά τη δεκαήμερη Μάχη της Κρήτης, όσο και στην επακόλουθη αντίσταση, επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου προς το όφελος των Συμμάχων. Ο πόλεμος στην Κρήτη βρίσκει τις ρίζες του στις πολεμικές ανάγκες και τα συμφέροντα των εμπόλεμων Δυνάμεων, λόγω της θέσης του νησιού. Όπως αναφέρεται και στο βιβλίο του Νίκου Κοκονά, ο Στρατηγός Φράιμπεργκ στην έκθεσή του, μετά τη Μάχη αναφέρει ότι η υπεράσπιση της Κρήτης σκόπευε στην προστασία της νοτιοανατολικής πλευράς, διότι, εάν το νησί είχε εκκενωθεί, η γερμανική πολεμική Αεροπορία θα είχε εγκατασταθεί εκεί. Στο ίδιο βιβλίο, αναφέρεται ότι ο Γουέιβελ τονίζει: «ο αγώνας της Κρήτης έσωσε την Κύπρο, τη Συρία, το Ιράν και ίσως και αυτή την Τουρκία». Επομένως, η αντίσταση και ο πόλεμος στην Κρήτη, επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη των γεγονότων που ακολούθησαν²²⁴.

Για το μέλλον της έρευνας, θα ήταν γόνιμο να γίνει διερεύνηση των όψεων της αντίστασης, όπως αυτή διαμορφώθηκε και στους τέσσερις νομούς της Κρήτης, ώστε να διαφανεί σε επίπεδο συνόλου, η γενική εικόνα της αντιστασιακής πορείας που οργανώθηκε και εντοπίστηκε στο νησί. Η διαδικασία αυτή θα πρέπει οπωσδήποτε να κινηθεί σε μία αντικειμενική και επιστημονική βάση, γεγονός που βέβαια παρουσιάζει δυσκολίες, λόγω του υποκειμενικού στοιχείου που κυριαρχεί στη βιβλιογραφία, που αφορά την περίοδο εκείνη και οφείλεται στο ότι πολλοί συγγραφείς ήταν άνθρωποι που είχαν ζήσει οι ίδιοι τα γεγονότα της εποχής. Σε κάθε περίπτωση, η Κρήτη και δη το Ηράκλειο της περιόδου εκείνης, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον προς μελέτη, και

---

²²³ Στο ίδιο, σ. 100.

²²⁴ Στο ίδιο.

αξίζει κάποιος ερευνητής να ασχοληθεί και να προσεγγίσει το θέμα από διάφορες οπτικές γωνίες.

5. ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ Πρωτογενείς Πηγές

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Δημοσθένη Ραπτόπουλου, «Πρωτόκολλο» της Κ.Ε.Ε.Ε., εν Φιλίπποις τη 3/8/1941. Ακριβές αντίγραφο, σ. 1, θεωρημένο από Α. Φάκαρο, Ανθ/χο Β.Ν., Αθήνα 1945.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, *Ντοκουμέντα της Κ.Ε.Ε.Ε. (Κρητικής Εθνικής Επαναστατικής Επιτροπής)*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μανόλη Μπαντουβά, 1941-1945, *Ονόματα Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης*, «Μερικός Πίναξ Α΄: Εμφαίνων τα υπό της Επιτροπής του άρθρου 7 του Α.Ν. 971/49 αναγνωρισμένα μέλη της Ε.Α.Ο. (Μπαντουβά)», αρ. 106/18-5-57.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, *Κατοχικά*, «Κατάστασις Εκτελεσθέντων υπό των Γερμανών εις θέσιν Κερατίδι κατά την Καταστροφήν του χωρίου Δαμάστας», αρ. 7/22-138, Ηράκλειο 21 Αυγούστου 1944.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, *Κατοχικά*, Στυλιανός Μαυράκης προς τον Τύπο, «Ονομαστική κατάστασις εκτελεσθέντων κατά το διάστημα της Γερμανοϊταλικής κατοχής, υπό των Γερμανών της Κοινότητας Σωκαρά Μονοφατσίου- Ηρακλείου», αρ. 7/23-60.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, *Κατοχικά*, Διοικητής Υποδιοικήσεως Χωροφυλακής Μαλεβυζίου προς την Διοίκησιν Χωροφυλακής εις Ηράκλειον, «Ανεύρεσις πτωμάτων δύο κορασίδων», αρ. 7/22-144, Ηράκλειο 9 Νοεμβρίου 1946.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1942-1946, φακ. 23, *Κατοχικά*, Στυλιανός Μαυράκης προς τον Τύπο, «Τα θύματα της Κρήτης. Διά την Κυβέρνησιν και το Δικαστήριον των Εγκληματιών πολέμου», αρ. 7/22-70, Ηράκλειο 9 Νοεμβρίου 1946.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, *Κατοχικά*, «Επιθετικόν Εγχείρημα Δαμάστα-Μελεβυζίου», αρ. 7/17-196.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, *Κατοχικά*, Πατήρ Πατρίκιος (Τζον Λοχαγός) Μιχαήλ Λη- Φέρμουρ Ταγ/χης Βρεταννός προς πατέρα Θεοφύλακτο, «Επιστολή», αρ. 7/17-228, 5 Απριλίου 1944.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Ι.Δ. Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, *Κατοχικά*, Αλέξη Ταγματάρχη Λοχαγού προς τον Αρχιεπίσκοπο Συναίου Κον Πορφύριον, αρ. 7/17-243, Κάιρο 29 Μαΐου 1944.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη Γεώργιου, *Κατάστασις δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Εκθεσις Πολεμικής δράσεως της ομάδος Πετρακογιώργη εν Κρήτη 6/6/1941 έως 11/10/1944», Ηράκλειο 1944.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη Γεώργιου, *Κατάστασις δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Κατάστασις Ονομαστικής της Δυνάμεως του Αντάρτικου Σώματος Γεώργιου Πετρακογιώργη», Ηράκλειο 15 Σεπτεμβρίου 1945.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη Γεώργιου, *Κατάστασις δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Ονομαστική Κατάστασις των ανταρτών της αντάρτικης ομάδος Γωνιών Μαλεβυζίου», Γωνιές Μαλεβυζίου 20 Σεπτεμβρίου 1945.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Πετρακογιώργη Γεώργιου, *Κατάστασις δυνάμεως του αντάρτικου Γεωργίου Πετρακογιώργη*, «Αντάρτικη ομάς Θωμά Γ. Νάθενα Γωνιών- Κορφών Μαλεβυζίου. Έκθεσις της δράσεως της άνω ομάδος κατά το διάστημα της Εθνικής αντιστάσεως 1941-1945», Γωνιές Μαλεβυζίου 1945.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Σακλαμπάνη, 1944-1945, φακ. 2, *Προκηρύξεις και έγγραφα ΕΟΚ & Μπαντουβά- Αναφορές οργανώσεων και ατόμων για παρεμβάσεις ΕΟΚιτών*, «Ελληνική φωνή 1944 (τευχ. 7ο) – Διαταγή», αρ. 11/2-11, Κρήτη 26 Σεπτεμβρίου 1944.

Β΄ Δευτερογενείς πηγές

Αθανασάκης, Ηλίας, Χριστιανίδης, Νίκος Γ., (επιμ.), *Η τύχη των Αρχαίων και η μοίρα της Δαμάστας*, Εκδόση Δήμου Αρχαίων, Αρχάνες 2001.

Ανδρικήκης, Αλέκος Α., «Ιστορικό Αφιέρωμα: Η θυσία των 62 Μαρτύρων και ο ηρωικός Δήμαρχος Μηνάς Γεωργιάδης», 7 Ιουνίου 2010, <https://archive.patris.gr/articles/180868/116595> (ημερομηνία πρόσβασης: 30 Νοεμβρίου 2019).

Ανδριώτης, Νίκος, *Κεράσα Ηρακλείου (13^{ος} - 21^{ος} αι.): μία μελέτη περίπτωσης*, Πολιτιστικός Σύλλογος Κερασών «Η Φανερωμένη», Ηράκλειο 2019.

Beenor, Antony, *Κρήτη: Η Μάχη και η Αντίσταση*, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1999.

Γύπαρης, Παύλος, *Ηρωες και Ηρωισμοί στη Μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1954.

Δουνδουλάκης, Ηλίας, Ταχατάκη, Ειρήνη & Ψαραδάκης, Γ. Βαγγέλης (επιμ.), *Αναμνήσεις από την αντίσταση και τη διαστημική δημιουργία*, Τυποκρέτα, Αρχάνες 2004.

Θεοδωράκης, Ασκληπιός, *Η Εθνική Αντίστασις Κρήτη 1941-1945*, Ηράκλειο 1971.

Κάββος Γεώργιος, *Γερμανο-Ιταλική Κατοχή και Αντίσταση Κρήτης, 1941-1945*, Ηράκλειο 1991.

Κάιλας, Δημήτρης, *Ο κλήρος στην αντίσταση*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.

Καλογεράκης, Γεώργιος Α., «Gestapo (GEheime STAats POLizei) Ηρακλείου (Ευανθία Αλεξάκη - Μαραθιανάκη)», 14 Ιανουαρίου 2019, <https://www.patris.gr/2019/01/14/gestapo-geheime-staats-polizei-irakleiou/>, (ημερομηνία πρόσβασης: 20 Μαρτίου 2019)

Καλογεράκης, Γεώργιος Α., «13 Ιουνίου 1942: Το σαμποτάζ του αεροδρομίου Ηρακλείου που συντάραξε την κατεχόμενη Ευρώπη», 11 Ιουνίου 2018, <https://www.patris.gr/2018/06/11/13-ιουνιου-1942-to-sampotaz-toy-aerodromiou-irakleiou/> (ημερομηνία πρόσβασης: 11 Νοεμβρίου 2019).

Καλοχριστιανάκης, Ζαχαρίας, *Ο Πύργος και οι τρεις εκκλησίες στον Πόλεμο του 1940*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2014.

Κογχυλάκης, Γιάννης Β., *Η εποποιΐα της Μάχης της Κρήτης και της Εθνικής Αντίστασης*, Σμυρνιωτάκη, Αθήνα 1993.

Κοκονάς, Νίκος Αλεξ., *Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη: Αυτοβιογραφία, Η Μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1986.

Κοκονάς, Νίκος Αλεξ., *Κρήτη 1941-1945: Αντίσταση. Συμμαχικές Αποστολές. Η Βρετανική Έκθεση*, Ρέθυμνο 1993.

Κολομβοτσάκης, Νίκος Στ., *Αναμνήσεις από την 28 Οκτωβρίου 1940, την κατάληψη της Κρήτης, την Κατοχή και την ΕΠΟΝ στις Αρχάνες*, Ηράκλειο 2016.

Κουκουνάς, Δημοσθένης, *Ιστορία της Κατοχής*, τ. 2, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.

Λεμονάκης, Δημήτριος Γ., Λεμονάκης, Γεώργιος Δημ. (επιμ.), *Απομνημονεύματα/ Ρίζες Λευτεριάς: Καπετάν Αντώνης Γρηγοράκης. Ο αποκαλούμενος «Σατανάς»*, Ηράκλειο 2008.

Λιναρδάτος, Σπύρος, *Ο Πόλεμος του 1940-41 και η Μάχη της Κρήτης: Φάσεις και Παρασκήνια*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1995.

Μητσοτάκης, Κυριάκος Ε., *Ηρωίδες της Κρήτης*, 1953.

Νάθενας, Ανδρέας Εμμ., *Άγνωστοι Πτωχαί της Εθνικής Αντιστάσεως 1941-1945*, Αθήνα 1978.

Νικολουδάκης, Δημήτρης, *Το ολοκαύτωμα της Λαμάστας*, Ηράκλειο 1982.

Νταμπάκης Αρτέμης, Νικολιδάκης Μιχαήλ (επιμ.), *Αρτέμης Νταμπάκης (Απομνημονεύματα ενός Αντάρτη)*, Ηράκλειο 2000.

Νταναλάκης, Γιώργος, *Ο Ελιώτης: Δημήτρης Λασηθιωτάκης. Ένας αντάρτης στο Αρκαλοχώρι*, Αρκαλοχώρι 2015.

Παναγιωτάκης, Γεώργιος, Ι., *Ντοκουμέντα από τη Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης*, Ηράκλειο 2000.

Παναγιωτάκης, Γεώργιος Ι., *Η γυναίκα της Κρήτης στο χθες και το σήμερα*, Ιδιωτική Έκδοση, 2003.

Παπαγιαννάκης, Ελευθέριος Ν., *Κρήτη: Η μεγάλη νύχτα, Ιούνιος 1941- Μάιος 1945*, Εκδόσεις Πιτσίλος, Αθήνα 1996.

Παπαγιαννάκης, Ελευθέριος Ν., *Το Τρίτον Όχι: Η Μάχη της Κρήτης Μάιος 1941*, τ. 1, Ελεύθερη σκέψις, 2004.

Παυλόπουλος, Δημήτρης, «Μνημειακή Αφήγηση της Μάχης της Κρήτης: Η ζωφόρος του Νίκου Σοφιαλάκη», http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/images/melh_dep/papers/pavlopoulos_h_maxh_ths_krhths.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης: 10 Φεβρουαρίου 2020).

Πολιουδάκης, Μάρκος Γ., *Η Εθνική Αντίσταση κατά τη Γερμανο- Ιταλική Κατοχή στην Κρήτη, 1^η Ιουνίου 1941 έως 30 Ιουνίου 1945*, Ρέθυμνο 2002.

Σάββας Δημήτριος, *Μοίρες: Από την Κοινότητα στον Δήμο*, Έκδοση Δήμου Φαιστού, Ηράκλειο 2017.

Σιβετιδής, Μάξιμος, *Η μάχη της Κρήτης συνεχίζεται*, Κέδρος, Αθήνα 1979.

Σανουδάκης, Αντώνης Κ., *Καπετάν Μπαντουβά Απομνημονεύματα*, Κνωσός.

Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Γιώργης Τυράκης. Επιχείρηση Κράιπε*, Κνωσός, Αθήνα.

Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Μιχάλη Μεταξάκη: Συναγωνιστές*, Κνωσός, Αθήνα 1984.

Σανουδάκης, Αντώνης Κ., *Η Μάχη της Κρήτης και το Μεσανατολικό Ζήτημα*, (α' εκδ.), Κνωσός, Αθήνα 1991.

Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Εκκλησία και Αντίσταση: Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης στις μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων σχέσεις*, Κνωσός, Αθήνα 1993.

Σανουδάκης- Σανούδος, Αντώνης, *Ηρωες και δαίμονες: Η Εθνική Αντίσταση του Κρουσώνα*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2013.

Φιλιππίδης, Ηλίας, *Κρήτη 1941: Η «Παράδοση» της από τον Τσόρτσιλ στο Χίτλερ*, Ιωλκός, Αθήνα 2007.

Χατζηπατέρας, Ν. Κώστας, & Φαφαλιού, Σ. Μαρία (συν.), *Μαρτυρίες: Κρήτη 1941*, Κέδρος, Αθήνα 1993.

Χρηστάκης, Γεώργιος, & Στεφανάκη Κ.Γ. (συν.), *Επαρχία Βιάννου 1941-1945 (Το ολοκαύτωμα του 1943)*, Σύλλογος Βιαννιτών Ηρακλείου «Ο Πατούχας», Ειδική Έκδοση «Βιαννίτικων νέων» Αρ. 8, Ηράκλειο 2000.

Χρονάκης, Γιάννης, *Η μάχη της Κρήτης και η νίκη του Ηρακλείου. Ιστορικά σημειώματα*, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1981.